Demografski razvoj otoka Paga od druge polovine 20. stoljeća do danas

Milić, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:728967

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb

Mateo Milić

DEMOGRAFSKI RAZVOJ OTOKA PAGA OD DRUGE POLOVINE 20. STOLJEĆA DO DANAS

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku

Prirodoslovno- matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

radi stjecanja akademskog zvanja

magistra geografije

Zagreb

2018.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija Geografija; smjer: istraživački (smjer: Geografski informacijski sustavi), pri Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Roka Mišetića.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Diplomski rad

Demografski razvoj otoka Paga od druge polovine 20. stoljeća do danas

Mateo Milić

Izvadak: U radu je izvršena analiza demografskih procesa otoka Paga te njihov odnos s ostalim društveno-gospodarskim procesima otoka u posljednjih sedam međupopisnih razdoblja. Otok Pag je smješten između Dalmacije i Sjevernog Jadrana i naš je peti otok po veličini. Otok karakterizira dualizam između dva najveća naselja budući da su Pag i Novalja dva pola demografskog i ekonomskog razvoja. Novalja se u posljednjih 20-ak godina iznimno razvila zbog turizma, dok je Pag pretežito stagnirao što se odrazilo i na demografske pokazatelje. Od druge polovine 20. stoljeća na otoku dolazi do razvoja prometa, industrije i naročito turizma što se odrazilo na transformaciju samog otoka čime je došlo do sve intenzivnije litoralizacije, širenja naselja, izgradnje apartmana i povećanja važnosti turizma u razvoju cijelog otoka. Otok Pag kao i ostale hrvatske otoke od druge polovine 20. stoljeća do danas karakterizira proces depopulacije i starenja stanovništva, dok je migracija bila jedini pozitivni pokazatelj u istraživanom razdoblju.

63 stranice, 24 grafičkih priloga, 12 tablica, 35 bibliografskih referenca, izvornih na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: stanovništvo, otok Pag, demografski razvoj

Voditelj: izv. prof. dr. sc. Roko Mišetić

Povjerenstvo: izv. prof. dr. sc. Roko Mišetić

izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić

doc. dr. sc. Vedran Prelogović

Tema prihvaćena: 09.11.2017.

Rad prihvaćen: 10.05.2018.

Datum i vrijeme obrane: 25.05.2018. u 11:00 sati

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Faculty of Science

Department of Geography

Master Thesis

The population development of the island of Pag from the second half of the 20th century to the present

Mateo Milić

Abstract: This thesis analyzes the demographic processes of the island of Pag in comparison with other socioeconomic processes of the island in the last seven intercensal periods. The island of Pag is located between Dalmatia and Northern Adria and it's the fifth biggest Croatian island. The island is characterized by dualism between two biggest settlements since Pag and Novalja are both demographic and economic development poles. In the last twenty years, Novalja has been developing significantly because of the tourism, while Pag has been stagnating which influenced the demographic indicators. In the second half of the 20th century, traffic, industry and especially tourism strongly developed which transformed the island and caused more intensive littoralization, expansion of settlements, construction of apartments and increased the importance of tourism in the development of the entire island. The second half of the 20th century to the present is characterized by depopulation and population ageing of the island of Pag, like the rest of Croatian islands, while migration was the only indicator with the positive trend in the analyzed period.

63 pages, 24 figures, 12 tables, 35 references; original in Croatian

Keywords: population, Pag island, population development

Supervisor: Roko Mišetić, Ph.D., Associate Professor

Reviewers: Roko Mišetić, Ph.D., Associate Professor

Aleksandar Lukić, Ph.D., Associate Professor

Vedran Prelogović, Ph.D., Assistant Professor

Thesis submitted: November 9th, 2017

Thesis accepted: May 10th, 2018

Thesis defense: May 25th, 2018 at 11:00 a.m.

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

Sadržaj

1. UVOD 1
1.1. Predmet istraživanja 1
1.2. Vremensko-prostorni obuhvat istraživanja 1
1.3. Cilj, zadatci i hipoteze istraživanja 2
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA I LITERATURE 3
3. IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA 4
4. OPĆA GEOGRAFSKA OBILJEŽJA OTOKA PAGA 5
4.1. Geografski položaj, prostorni identitet i administrativna podjela otoka Paga 5
4.2. Prirodno- geografska obilježja 8
4.3. Historijsko- geografski razvoj 10
5. BROJ I RAZMJEŠAJ STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA 14
5.1. Gustoća naseljenosti 21
6. KRETANJE STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA 23
6.1. Ukupno (opće) kretanje stanovništva po popisima 23
6.2. Prirodno kretanje stanovništva 34
6.3. Migracije 38
6.4. Tipovi općeg (ukupnog) kretanja stanovništva 43
7. SASTAV STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA PREMA DOBI I SPOLU 48
8. DRUŠTVENO-GOSPODARSKI SASTAV STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA 52
8.1. Ekonomska struktura 52
8.2. Obrazovna struktura 56
9. PERSPEKTIVE DEMOGRAFSKOG RAZVOJA OTOKA PAGA 58
10. Zaključak 60
POPIS LITERATURE 61
POPIS IZVORA 62

1. UVOD

Demografski razvoj hrvatskih otoka, pa tako i otoka Paga, karakteriziraju procesi depopulacije, starenja stanovništva i slabljenja demografskih resursa. Ovaj rad će analizirati dio složenih demografskih procesa koji se odnosi na područje otoka Paga. Otok Pag sjevernodalmatinski je otok koji se sastoji od četiri jedinice lokalne samouprave od kojih su dva grada: Pag i Novalja te dvije općine: Povljana i Kolan i jedini je hrvatski otok podijeljen između dvije županije. U radu će proučavanje demografskog razvoja obuhvatiti razdoblje druge polovine 20. stoljeća do danas koje je bilo obilježeno gospodarskim procesima koji su uvelike utjecali na sadašnje demografsko stanje otoka Paga. Cilj ovoga rada jest analiza demografskih procesa otoka Paga te njihov odnos s ostalim društveno-gospodarskim procesima otoka. U radu će se dati pregled razmještaja stanovništva kao posljedica litoralizacije, analizirat će se opće kretanje stanovništva i njegove sastavnice, kao i adekvatne strukture stanovništva. Koristit će se službeni statistički podaci DZS-a i dostupna literatura te će se uz pomoć analitičkih metoda i GIS alata prikazati demografske promjene koje su se odvijale na prostoru otoka Paga.

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada je demografski razvoj otoka Paga od druge polovine 20. stoljeća do danas. Kao sastavni dio proučavanja stanovništva, istražit će se složeni demografski procesi koji se odnose na područje otoka Paga od kojih će naglasak biti na broju i razmještaju stanovništva, ukupnom kretanju od 1953. do danas, prirodnom i mehaničkom kretanju, sastavu stanovništva prema dobi i spolu i društveno-gospodarskom sastavu stanovništva.

1.2. Vremensko-prostorni obuhvat istraživanja

Vremenski obuhvat istraživanja je razdoblje od druge polovine 20. stoljeća do danas, odnosno od popisa stanovništva 1953. do danas ili do poslijednjeg popisa stanovništva 2011. godine, ovisno o vrsti podataka. Tako će se npr. podaci o rođenima i umrlima analizirati do 2016. godine, prema najnovijim podacima objavljenim u ljeto 2017., dok će se broj stanovnika i strukture stanovništva prema različitim parametrima uglavnom analizirati u odnosu na podatke popisa stanovništva 2011. godine. Za potrebe analize također

će povremeno biti navedeni podaci iz međupopisnih razdoblja prije 1953. godine kako bi se lakše došlo do zaključaka ili kako bi se istražila neka pojava ili trend u širem vremenskom kontekstu. Prostorni obuhvat istraživanja odnosi se na otok Pag koji je peti po veličini hrvatski otok. Otok Pag nalazi se na granici Dalmacije i Sjevernog Primorja i kao takav je veoma specifičan te će se u radu navesti sve njegove specifičnosti, dok će ipak naglasak biti na demografskom razvoju. Otok je podijeljen između Ličko-senjske i Zadarske županije i prema poslijednjem popisu stanovništva imao je 25 naselja smještenih u dva grada (Pag i Novalja) i dvije općine (Povljana i Kolan). Zbog graničnog geografskog položaja otok Pag je pod gravitacijskim utjecajem Zadra i Rijeke, iako je zbog povezanosti s kopnom i blizine Zadra gravitacijski utjecaj Zadra ipak jači.

1.3. Cilj, zadatci i hipoteze istraživanja

Temeljni cilj ovog diplomskog rada je utvrditi kakvi su se demografski procesi odvijali u poslijednjih 60-ak godina i u kojem intezitetu, te kako su u konačnici utjecali na današnju demografsku situaciju otoka Paga i kakva je demografska perspektiva otoka s izuzetno velikim turističkim potencijalom. U skladu s tim, mogu se izdvojiti sljedeći zadatci:

1. Provesti detaljnu analizu demografskih pokazatelja otoka Paga od druge polovine 20. stoljeća do danas.

2. Objasniti specifičnosti otoka Paga.

3. Uputiti na najveće prijetnje razvoju otoka Paga koje se većinom odnose na samo stanovništvo, odnosno navesti gdje leži najveći potencijal otoka koji može dovesti do pozitivnih promjena.

Na temelju vlastitih pretpostavki koje su proizašle dijelom iz teorijskog znanja, a dijelom iz iskustva života na samome otoku Pagu, izdvajaju se sljedeće hipoteze:

1. Otok Pag depopulira i ima velik udio stare populacije u ukupnom stanovništvu.

2. Na otoku postoji dualnost između Paga i Novalje kako u ekonomskom, tako i u demografskom razvoju.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA I LITERATURE

Istraživanje u smislu analize demografskog razvoja otoka Paga do danas nije objavljeno. Ipak, objavljivani su mnogi radovi na temu otoka Paga s različitih aspekata i za različite namjene. Tako se krajem 18. stoljeća pojavljuju prvi radovi o povijesti otoka Paga od kojih je najznačajnija knjiga „Put po Dalmaciji“ Alberta Fortisa iz 1774. godine u kojoj autor na nekoliko stranica opisuje prilike koje su tada vladale na otoku. Nešto kasnije Marko Lauro Ruić piše historijsko-geografsko djelo „Delle Riflessioni Storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della cittá et isola di Pago o sia dell' antica Gissa fatte da diversi autori, diplomi, privilegi, et altre carte pubbliche e private raccolte da Marco Lauro Ruich“ iz 1780. godine u kojem objavljuje razne dokumente i kartografske prikaze. Sljedeće važno djelo bila je monografija „Pag“ Mate Suića iz 1953. godine koji je iznio do tada najnovije spoznaje o historijsko-geografskom razvitku otoka. O značenju i osnovnim obilježjima prostornog razvoja grada Paga napisala je 1960. godine Zdenka Vidas-Posedel rad pod nazivom „Pag – prilog poznavanju problematike otočnih naselja“. Veljko Rogić 1971. godine ističe mogućnosti i ograničenja prirodno-geografske osnove i značenje proizvodnje soli te uzgoja stoke sitnog zuba (što je zajednički utjecalo na transformaciju specifičnoga otočnog krajolika) u radu „Regionalno-geografski aspekt prostora paške komune“. Oto Opitz je 1981. godine pisao o prirodno-geografskim značajkama otoka te o osnovnim obilježjima razvoja otočnih naselja. Centar za kulturu grada Novalje 1997. godine izdaje knjigu „Novalja – grad“ u kojoj su sažeti i objavljeni najvažniji radovi o antičkoj Cissi i gradu Novalji do kraja 20. stoljeća. O solarstvu otoka Paga napisao je Šime Peričić 2001. godine rad „Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti“ (isti je autor 1980-ih godina objavio niz radova vezanih uz gospodarstvo otoka Paga). Iste godine je Mate Suić napisao rad „Grad Pag – tipološka osobitost uz našu obalu“, a Josip Faričić je 2003. godine objavio istraživanje o prikazu otoka na starim kartama u radu „Otok Pag na starim kartografskim prikazima“. Godine 2006. izdana je i knjiga „Građa za povijest grada i otoka Paga“ Blaža Karavanića. Najiscrpnije djelo na temu otoka Paga napisao je Damir Magaš 2011. pod nazivom „Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije“ u kojem je sintetizirao i dopunio većinu rezultata prethodno navedenih autora istraživanja. Osim njega, Josip Faričić 2012. godine u knjizi pod nazivom „Geografija sjevernodalmatinskih otoka“ opisuje demografske procese koji su karakteristični za otočni prostor pa tako i otok Pag.

3. IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA

Kao glavni izvor podataka o stanovništvu otoka Paga korišteni su podaci Državnog zavoda za statistiku koji su se većinom bili dostupni na internetu. Do ostalih podataka koji nisu bili dostupni na internetu se došlo putem CD-ROM-a ili slanjem zahtjeva DZS-u putem elektroničke pošte. Što se tiče istraživačkih metoda, najviše su korištene metode analize i sinteze, dok su vrlo često bile korištene kartografske i grafičke metode. Za potrebe izrade diplomskog rada korištene su tehnike istraživanja pomoću softverskih programa *Microsoft Office Excel 2016* za izradu tablica i dijagrama te *ESRI ArcGIS 10.3.1* za izradu kartografskih priloga.

Kod izrade diplomskog rada naišlo se na dvije skupine metodoloških problema od kojih je prva neusklađenost metodologije popisa stanovništva, dok se druga odnosi na teritorijalne promjene veličine pojedinih gradova i općina. Što se tiče neusklađenosti metodologije popisa stanovništva, bitno je napomenuti da se od popisa stanovništva 2001. godine u Hrvatskoj primjenjuje metodologija *de facto* („place of usual residence“ ili „uobičajeno mjesto stanovanja“), dok se do 1991. godine primjenjivala metodologija *de iure* (stalno stanovništvo), zbog čega podaci nisu u potpunosti usporedivi. U popisu 2011. također se primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“, ali je uveden dodatni kriterij za uključivanje/isključivanje osoba – namjera odsutnosti/prisutnosti. U popisima 1991. godine i ranije uključeno je svo stanovništvo koje je u vremenu popisa bilo na boravku u inozemstvu, bez obzira na trajanje boravka.

Drugi metodološki problem odnosi se na promjene u broju statističkih naselja kao i njihovom teritorijalnom obuhvatu. Prema poslijednjem popisu stanovništva Hrvatske iz 2011. na otoku Pagu je izdvojeno 25 naselja, za razliku od starijih popisa (1948.-1981.) kada je izdvajano 12 naselja (Dinjiška, Gorica, Kolan, Kustići, Lun, Metajna, Novalja, Pag, Povljana, Stara Novalja, Vlašići, Zubovići) i 1991. kada su izdvojena 24 naselja (poslije osnivanja općine Kolan 2003. godine, statistički je izdvojeno i novo naselje Kolanjski Gajac). Novoizdvojena naselja, od kojih 2001. dva s manje od 10 stanovnika, su Bošana, Caska, Kolanjski Gajac, Košljun, Mandre, Miškovići, Potočnica, Smokvica, Stara Vas, Šimuni, Vidalići i Vrčići. Do 1993. godine Pag je bio (uz izuzetak naselja Lun) ustrojen kao jedinstvena općina kojoj je tada pripojeno i naselje Lun iz općine Rab. Što se tiče teritorijalnog obuhvata, naselje Dinjiška 1981. godine uključivala je naselja Miškovići, Stara Vas i Vrčići, naselje Kolan je te iste godine uključivalo naselje Mandre, a od 1991. i

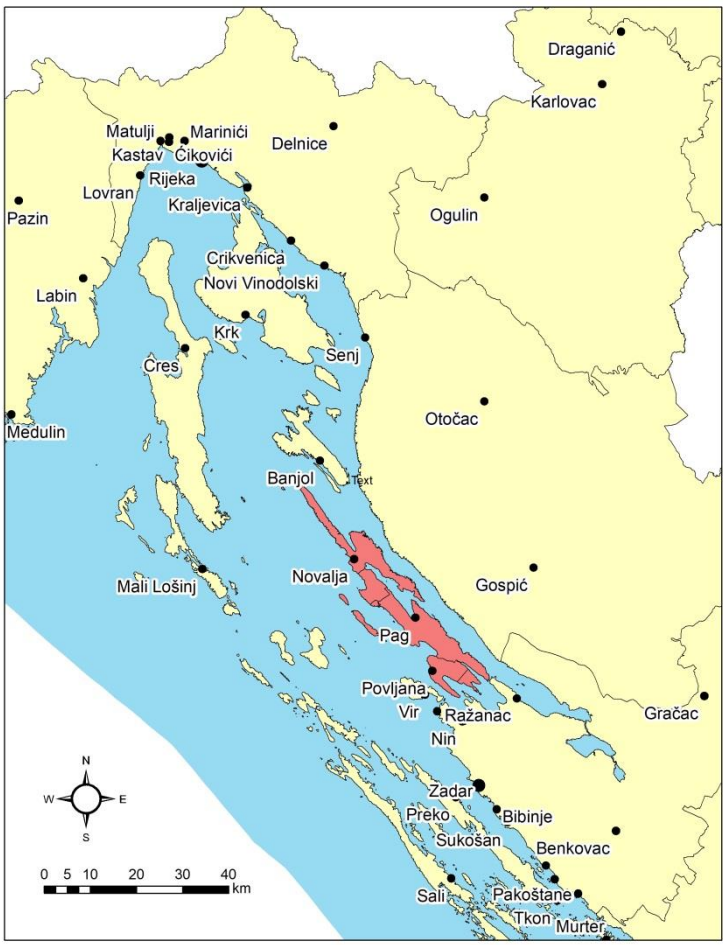
Kolanjski Gajac. Naselje Pag 1981. uključivalo je naselja Košljun, Šimuni i Bošanu dok je naselje Vlašići uključivalo naselje Smokvica. Naselje Kustići uključivalo je 1981. naselje Vidalići, dok je naselje Novalja uključivalo Casku i Potočnicu. U radu su zbog mogućnosti usporedbe demografskih obilježja korišteni podaci svedeni na razinu administrativno- teritorijalne organizacije otoka Paga iz 2011. godine.

4. OPĆA GEOGRAFSKA OBILJEŽJA OTOKA PAGA

4.1. Geografski položaj, prostorni identitet i administrativna podjela otoka Paga

Otok Pag iz nekoliko razloga je specifičan hrvatski otok. Prije svega, bitno je napomenuti da se s obzirom na geografski položaj otok Pag nalazi na prijelazu između Dalmacije i Kvarnera, što se također i odrazilo na njegov kompleksni historijsko- geografski razvitak koji će kasnije biti opisan. Geografski položaj i prostorni obuhvat otoka Paga nije lako odrediti s obzirom na postojanje različitih kriterija regionalizacije. Neki autori smatraju da otok Pag pripada Kvarnerskom otočju, dok ga drugi svrstavaju u sjevernodalmatinsko otočje. Površinom od 284,18 km^2 peti je po veličini hrvatski otok (Duplančić i dr., 2004.) nakon Krka, Cresa, Brača i Hvara. Ima smjer pružanja sjeverozapad-jugoistok u dužini od 58,25 km i ima najdulju morsku obalu od sviju hrvatskih otoka s koeficijentom razvedenosti od 4,50[1].

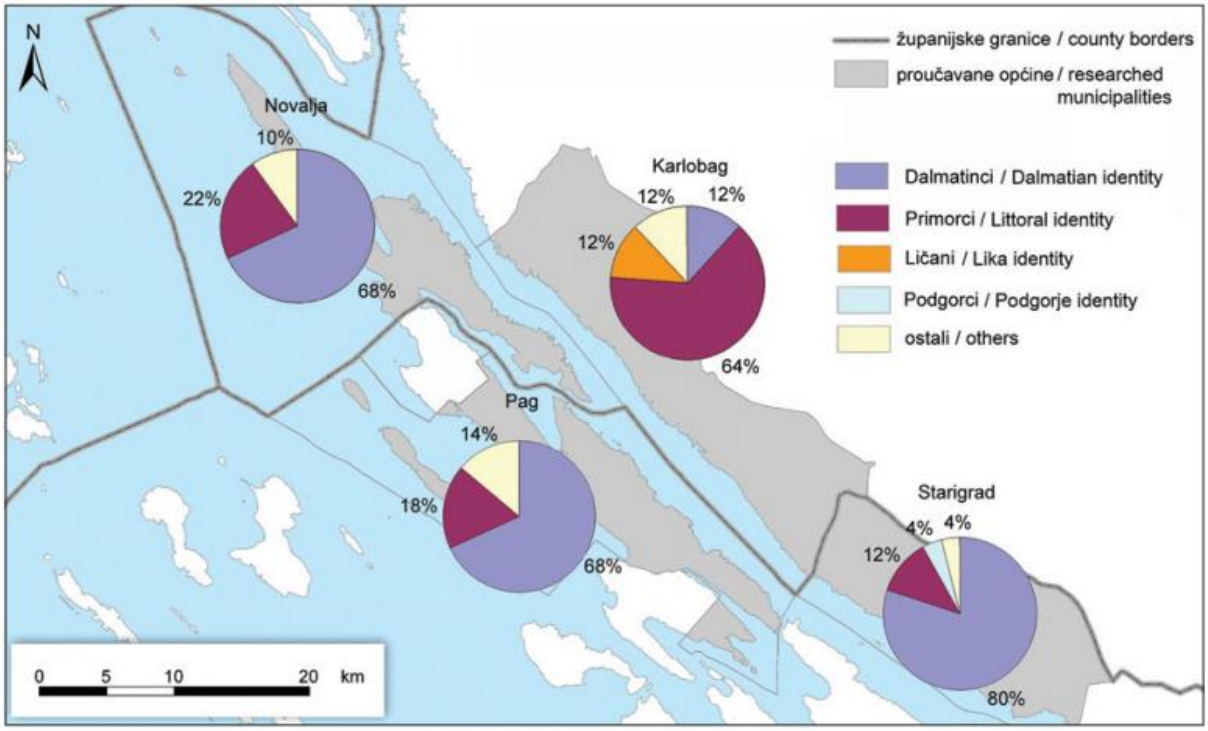
[1] **Koeficijent razvedenosti** je odnos duljine obale određenog otoka i duljine obale koju bi otok imao da je kružnog oblika, a iste površine (Duplančić i dr., 2004.).

Sl. 1. Geografski položaj otoka Paga

Druga specifičnost otoka Paga je činjenica da je 1968. izgradnjom Paškog mosta povezan s kopnom, čime je izgubio dio otočnih obilježja od kojih je najvažnija prometna izolacija, no ipak se može smatrati „pravim“ otokom zbog toga što se nije u potpunosti integrirao s kopnom. U literaturi se za takve otoke koriste nazivi „pseudootoci“ ili „kvaziotoci“, a osim Paga tu se ubrajaju i Krk, Vir, Murter i Čiovo. Povezivanje otoka s kopnom utječe na veću mobilnost stanovništva (dnevne i tjedne migracije) i oblikovanje povoljnijih demografskih struktura od kojih najviše na dobnu i ekonomsku. Tako, primjerice, Pag, Vir i Murter imaju mnogo više mladog i ekonomski aktivnog stanovništva u odnosu prema prosječnim vrijednostima sjevernodalmatinske otočne skupine kojoj pripadaju. Osim toga, proces litoralizacije premoštenim otocima, pa tako i Pagu, donio je relativno veliku gospodarsku vitalnost koja se manifestira na različitim područjima od turizma, pomorstva, industrije do intezivne stanogradnje (Faričić, 2012).

Treća specifičnost odnosi se na prostorni identitet i osjećaj regionalne pripadnosti žitelja otoka Paga. Kao što je to već navedeno, otok Pag nalazi se na simboličnoj granici prostora Dalmacije (Južno hrvatsko primorje) i Primorja (dio Sjevernog hrvatsko primorja). Profesori Branimir Vukosav i Lena Mirošević s Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru su proveli istraživanje čiji cilj je bio utvrditi osjećaj regionalne pripadnosti stanovnika otoka Paga. Nakon provedene ankete stanovnika četiriju jedinica lokalne samouprave (Pag, Novalja, Karlobag, Starigrad) koji su se mogli uzjasniti kao „Dalmatinac", „Primorac" (pripadnost području Sjevernog hrvatskog primorja) ili nešto treće, stanovnici Novalje i Paga su se većinski izjasnili Dalmatincima (njih čak 68%). Rezultati ankete ukazuju na dvojnost regionalnog identiteta pri čemu dalmatinski identitet ima značajno veći utjecaj, unatoč blizini primorskog kulturno-geografskog utjecaja. Razlog je, pretpostavlja se, utjecaj Zadra i fizička povezanost otoka Paga s kopnom Zadarske županije koja predstavlja najsjeverniju dalmatinsku županiju (Mirošević, Vukosav, 2010).

Sl. 2. Struktura regionalnih identiteta u administrativnim jedinicama istraživanog prostora

Izvor: Mirošević, Vukosav, 2010

Četvrta specifičnost otoka Paga je administrativne prirode. Naime, otok Pag jedini je hrvatski otok podijeljen između dvije županije. Zakonom o područjima županija, gradova i

općina u Republici Hrvatskoj iz 1992. cijeli je otok pripao Ličko- senjskoj županiji što je izazvalo otpor na južnom dijelu otoka. Prije osamostaljenja Hrvatske, otok je gravitirao Rijeci i Zadru, s time da su automobili na čitavom otoku imali riječke registarske oznake. Novim zakonom o područjima županija, gradova i općina iz 1997. otok je podijeljen između dvije županije, te je veći, južni dio s gradom Pagom i općinom Povljana pripao Zadarskoj županiji, dok je sjeverni dio s gradom Novalja pripao Ličko- senjskoj županiji. Općina Kolan nastala je 2003. izdvajanjem iz područja Grada Paga. Otok Pag se, dakle, sastoji od četiri jedinice lokalne samouprave, od kojih su dva grada (Pag i Novalja) i dvije općine (Povljana i Kolan).

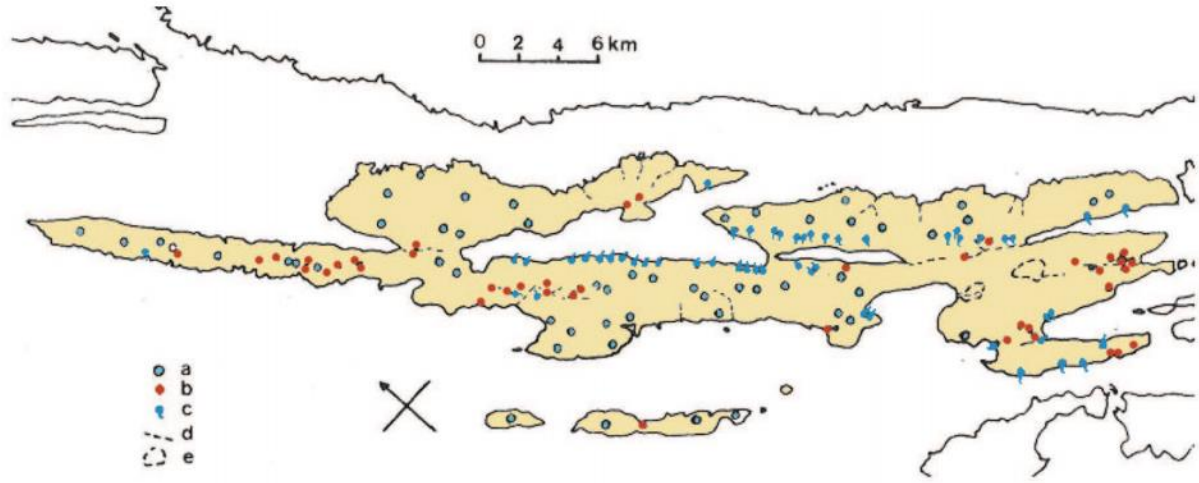
4.2. Prirodno- geografska obilježja

S morfološkog aspekta Pag čini produžetak Ravnih kotara prema kvarnerskoj otočnoj skupini, u koju se "uvlači" poput klina. Izrazitija je prirodna granica prema kontinentalnoj unutrašnjosti Gorske Hrvatske, koju čini hrbat Velebita, čije se padina strmo spušta prema Velebitskom kanalu. Geomorfološki otok obilježava izmjena i usporednost karbonatnih bila i flišnih udolina. „Pretežno karbonatna građa otoka Paga kao i pružanje naslaga u pravcu SZ-JI utječu na njegova osnovna reljefna obilježja. Otokom dominiraju dva usporedna antiklinalna hrpta i nekoliko manjih, između kojih su položene jedna veća i nekoliko manjih također usporednih, niskih udolinskih zona. Odraz je to geomorfološke osnove otoka koja je određena usporednim (longitudinalnim) pružanjem reljefnih struktura koje najviše koincidiraju s onima na sjevernodalmatinskom kopnu, ujedno su identična tzv. dalmatinskom tipu pružanja reljefa koji obilježava zadarske odnosno ravnokotarske otoke“ (Magaš, 2011, 8).

Što se tiče obilježja obalnog reljefa već prije je navedeno da je otok Pag naš najrazvedeniji otok što je posljedica postojanja velikih zaljeva koji prodiru duboko u trup otoka i dijele ga na tri dijela. Paški zaljev najveći je zaljev te se sa svojim produžetkom u Caskom zaljevu i zaljevu Solina nalazi na polovici otoka. Na sjeveru otoka nalazi se Staronovaljski zaljev, dok se na samome jugu otoka nalazi Dinjiški zaljev. Osim navedenih, postoje još i manji zaljevi od kojih su najistaknutiji Vlašićki i Staropovljanski zaljev na jugu te zaljevi Slatina i Košljun na zapadu. Otok Pag je moguće s obzirom na pravac pružanja otoka podijeliti na sjeveroistočni dio, okrenut Velebitu i izložen utjecaju bure, u kojem

prevladavaju goli krški kamenjari, te na središnji i jugozapadni dio otoka s flišnim zonama, pojavama močvara i jezera, suhodolina ispunjenim crvenicom i biljnim pokrovom koji uglavnom pripada osiromašenoj zajednici hrasta crnike (Faričić, 2012).

Otok Pag nema stalnih površinskih tokova, no obiluje velikim brojem obalnih slatkih, slanih ili bočatih, pretežito periodičnih izvora i vrulja. Uzrok tomu leži upravo u sastavu tla u kojem prevladavaju propusni vapnenci, dok se voda ipak zadržava u područjima gdje vapnenci leže na nepropusnim flišnim naslagama i izvire na kontaktu fliša i vapnenca. Upravo zato su središnja flišna zona zajedno s povljanskom i vlašićkom udolinom od najvećeg hidrografskog značaja i gospodarski se iskorištavaju. Najveći problem ipak leži u činjenici što većina vrela u navedenim područjima presuši tijekom ljetnih mjeseci. Na području otoka Paga zbog prisustva nepropusne flišne osnove nalaze se tri slatkovodna močvarna jezera: Veliko, Malo te Kolanjsko blato. Ona su ujedno i zaštićeni ornitološki rezervati.

Sl. 3. Hidrogeografska karta otoka Paga – pojave voda: a) lokve, b) zdenci, c) izvori i vrulje, d) potoci, e) jezera

Izvor: Magaš, 2011

Prema Köppenovoj klasifikaciji klimatskih tipova otok Pag ima umjereno toplu vlažnu klimu s vrućim ljetom (Cfa) i ne razlikuje se značajno od klime susjednog područja

Ravnih Kotara ili otoka Raba. Značajnu ulogu pri modificiranju klime imaju termički utjecaj mora te prodori hladnoga zračnog strujanja (bure) iz smjera Velebita (Lončar, 2008). Upravo je bura uz prirodno- geografsku osnovu prostora (krški reljef modeliran u karbonantnim stijenama) utjecala na oblikovanje krajolika, razvoj biljnog pokrova i tijek svakodnevnih društveno-gospodarskih aktivnosti otočana (Faričić, 2003). Za otok Pag najznačanije aktivnosti su, osim turizma u novije vrijeme, oduvijek bile proizvodnja soli i uzgoj stoke sitnog zuba koji su također doprinjeli transformaciji otočnog krajolika a njihovo postojanje uzrokovano je upravo kombinacijom prirodno-geografskih karakterističnosti otoka. Tu valja dodati da su važnu ulogu u izgledu današnjeg krajolika odigrali i sustavi suhozida koji su služili za odjeljivanje parcela kao i za sprečavanje spiranja tla.

Kada se razmatra povezanost naseljenosti stanovništva otoka Paga s najznačajnijim prirodno-geografskim obilježjima otoka može se doći do zanimljivih zaključaka. Naime, postoji duga tradicija naseljavanja upravo prostorno najpovoljnijih područja otoka Paga. Tako npr. najveći postotak stanovništva otoka Paga kroz prošlost je nastanjivao upravo najplodnije otočne površine, u ovom slučaju zonu nepropusne flišne osnove koja se raspostire središnjom osi otoka Paga. Upravo je ta flišna zona bila najbogatija dragocijenim zalihama pitke vode koja je u prošlosti, ali i danas, bila od iznimnog značaja. Na Sl. 3. vidi se upravo to da na središnjem dijelu otoka Paga postoji najveći broj vodenih zaliha. Osim toga, zaljevi kojima obiluje otok Pag oduvijek su bili privlačni za naseljavanje budući da su pružali prirodnu zaštitu od jakog vjetra i oluja što je bilo od iznimne važnosti stanovništvu čiji opstanak je uvelike ovisio o moru.

4.3. Historijsko- geografski razvoj

Otok Pag karakterizira kompleksni historijsko-geografski razvoj koji se stoljećima odvijao u različitim administrativnim okvirima zbog kontaktnog položaja otoka na granici Dalmacije i Kvarnera. Prvi poznati stanovnici otoka bili su Liburni (Iliri) čiji se arheološki ostaci i danas mogu pronaći na otoku u obliku nekropola, bedemima utvrđenih naselja ili brojnih humaka. U vrijeme prelaska iz starog u novi vijek otok zauzimaju Rimljani koji su i onda uvidjeli stratešku važnost otoka, a iz tog razdoblja potječe i prvi pisani spomen otoka Paga u rukopisu rimskog geografa Plinija starijeg iz prvog stoljeća kada se otok naziva Cissa (Kisa) najvjerojatnije po ilirskoj naseobini koja se nalazila na području između

današnjeg grada Novalje i mjesta Caske. Rimsko naselje Cissa strašno je stradalo tijekom velikog potresa 361. godine, te je svojim velikim dijelom naselje potonulo u more, a novo najbitnije naselje na otoku postaje Navalia, odnosno današnji grad Novalja koja se i danas može podičiti ostacima rimskog podzemnog vodovoda, danas poznatog kao „Talijanova buža“. Otok Pag nalazio se u sastavu moćne Hrvatske države od njenog osnutka oko 9. stoljeća, a prvi tragovi dolaska Hrvata na otok bilježi se još krajem 6. i početkom 7. stoljeća iz smjera juga prema sjeveru što se i očituje u imenima naselja kao što su Dinjiška, Stara Vas i Vlašići (Suić, 2001).

Današnju podjela otoka na dvije županije mnogi povezuju i s jednim vrlo bitnim trenutkom iz povijesti cijelog otoka koji datira u davnu 1071. godinu kada je Hrvatski kralj Petar Krešimir IV. otok podijelio na jurisdikciju Rapskog biskupa na sjeveru i biskupa iz Nina na jugu. Ova odluka Hrvatskog kralja imala je dalekosežne posljedice na povijest otoka jer su se neprestano odvijale borbe za prevlast nad otokom između Rapskog i Ninskog biskupa koji su s vremenom doveli do potpunog uništenja mjesta Kisa, razvoja Novalje, ali pogotovo do razvoja grada Paga koji postaje glavno gradsko središte na otoku. 1409. godine Ugarsko-Hrvatski kralj Ladislav prodaje Dalmaciju i otok Pag Mletačkoj republici za 100 000 dukata, a grad Pag 1433. godine dobiva jedan od prvih gradskih statuta na današnjem području Hrvatske (Magaš, 2011).

Poradi sve veće opasnosti od turskih napada na Hrvatskoj obali 1443. godine Pažani započinju s izgradnjom novog zidinama ograđenog grada na mjestu gdje se i danas nalazi grad Pag te se useljavaju 1474. godine. Gospodarska djelatnost od egzistencijalne važnosti za cijelo otočno stanovništvo u tom razdoblju bila je proizvodnja soli po kojoj je otok Pag i danas poznat. Naime, područje uvale Solina (plitki i duboko uvučeni dio Paškog zaljeva) i Dinjiške uvale zbog postojanja povoljne glinene podloge i izuzetnih klimatskih uvjeta (isparavanje zbog vjetra i Sunčevog zračenja) bilo je najvažnije za proizvodnju soli. Vrijednost soli zbog njezine upotrebe u to vrijeme kao glavnog konzervansa i neizostavnog dodatka hrani bila je izuzetno velika stoga je upravo sol odigrala važnu ulogu u razvoju društveno-gospodarske strukture i oblikovanju specifičnog kulturnog krajolika otoka Paga (Faričić, 2012). Profesor Šime Peričić u svom znanstvenom radu pod nazivom *Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti* dao je cjelovit prikaz paškog solarstva. Bitno je istaknuti da je kontrolu nad proizvodnjom soli kao strateške namirnice u 15. stoljeću imala Mletačka Republika kojoj je upravo Paška solana predstavljala važan izvor prihoda, a kasnije nakon

pada Mletačke Republike (1797.) kontrolu naizmjenice preuzimaju dvije europske velesile Austrija i Francuska (Peričić, 2001).

Sl. 4. Bazeni za kristalizaciju morske soli na jugoistočnom dijelu otoka Paga na Zavoreovoj topografskoj karti Dalmacije, 1811.

Izvor: Faričić, 2003.

Cijeli otok prvi značajniji gospodarski razvitak doživljava upravo u vrijeme Habsburške monarhije kada postaje jedna administrativna jedinica, a diljem otoka se izgrađuju putovi, brodska pristaništa i prilazi moru. Početkom 20. stoljeća iz gospodarskih razloga (bolest filoksera devastirala je vinograde na otoku), veliki dio lokalnog hrvatskog stanovništva iseljava se u prekooceanske zemlje. Tijekom II. svjetskog rata otok Pag nalazi se u sklopu Nezavisne Države Hrvatske za razliku od većine ostalih hrvatskih otoka koji su Rimskim ugovorima od 1941. godine došli pod direktnu okupaciju fašističke Italije. U to vrijeme (1941.) na otoku Pagu nekoliko mjeseci je djelovao sabirni logor na području Slane i Metajne u kojem su ustaške vlasti internirale brojne Židove, neke Srbe i hrvatske komuniste s kopna. Logor je zatvoren nakon što su talijanske potrojbe i fašističke vlasti preuzele otok (Faričić, 2012). Dakle, prvu polovinu 20. stoljeća obilježava demografska erozija koja je započela s iseljavanjem iz gospodarskih razloga, a u Drugom svjetskom ratu se dodatno produbljuje.

Sl. 5. Paški most- izgrađen 1968. godine

Izvor: http://zadarski.slobodnadalmacija.hr (05. 12. 2017.)

Što se tiče vremenskog perioda od druge polovine 20.st. do danas, koje je bilo obilježeno gospodarskim procesima koji su uvelike utjecali na sadašnje demografsko stanje otoka Paga važno je napomenuti da u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata dolazi do smanjenja važnosti poljoprivrede uz istovremeno povećanje značaja turizma i gospodarstva, uz razvitak prometa. Početkom 1960.-ih dolazi do razvoja turizma, koji se intezivirao 1970.-ih nakon povezivanja otoka Paga s kopnom izgradnjom Paškog mosta 1968. godine kao i izgradnjom hotela Belevue. Hotel Belevue predstavljao je temelj turističkog razvoja grada Paga, glavnog središta otoka Paga. Osim turizma, dolazi i do razvoja industrije i prometne infrastrukture (lokalne ceste, trajektno pristanište). Zahvaljujući razvoju turizma, osim grada Paga, razvijaju se i ostala naselja poput Novalje, Šimuna, Mandra i Košljuna te im značajno raste broj stanovnika. Nositelj razvoja otoka Paga time postaje turizam, iako je razvoju doprinosila i industrija, i to posebice prehrambena industrija (*Solana Pag, Paška sirana*). Od 1977. u gradu Pagu djelovala je manja tvornica za proizvodnju plastičnih masa *Pagplastika*. Razvoj prometa nakon Drugog svjetskog rata uvelike je doprinio razvoju gospodarstava i ubrzao razvoj turizma. Moderni razvoj prometa na otoku Pagu započeo je 1964. godine kada je uvedena u promet trajektna linija između Karlobaga i grada Paga. Nekoliko godina kasnije, točnije 1968. godine izgrađen je i Paški most, čime je otok Pag postao prvi hrvatski otok koji je povezan mostom s kopnom. 1969. uspostavljena je trajektna linija Jablanac – Stara Novalja koja je zbog svog malog kapaciteta (porastom broja turista i putnika postaje preopterećena) biva zamjenjena uspostavom trajektne linije (1987. godine),

koja je i danas u funkciji, Prizna (na kopnu) - Žigljen (na otoku Pagu). Nakon uspostave trajektnih linija krenulo se u izgradnju ceste koja će povezati glavna središta otoka Paga. Između 1991. i 1993. gradi se državna cesta D106 koja je povezala trajektno pristanište Žigljen s Novaljom (preko Caske), a zatim se kroz otok Pag nastavila do grada Paga (preko Kolana). D106 od Paga je vodila dalje do Paškog mosta, preko naselja Gorica, Vrčići, Stara Vas, Dinjiška i Miškovići, završavala je u Posedarju, gdje se spajala s Jadranskom magistralom u ukupnoj dužini od 73,8 km. Sva ostala veća naselja na otoku spojena su na ovu prometnicu sporednim cestama. Bitno je istaknuti da je za vrijeme velikosrpske agresije na Hrvatsku prometni sustav otoka Paga imao geostratešku ulogu jer je Paški most, uz trajektnu liniju Prizna-Žigljen nakon rušenja Masleničkog mosta bio jedina poveznica sjevernog i južnog dijela države. Izgradnjom modernog prometnog sustava, u 90-im godinama 20. stoljeća riješeno je i pitanje vodoopskrbe stanovništva otoka Paga izgradnjom otočnog vodovoda kao i i pitanje opskrbe s električnom energijom spajanjem otoka na dalekovodnu mrežu Rijeka – Zadar (Magaš, 2000). Suvremeno razdoblje karakterizira dualizam između dva otočna središta - (veličinom i gospodarskom dinamikom) Paga i Novalje. Pag i Novalja razvili su se najviše zahvaljujući turističkoj valorizaciji atraktivnog paškog prostora, stočarstvu i proizvodnji sira i soli. Što se tiče veličine i opremljenosti srednišnjemjesnim funkcijama Pag i Novalja su slični stoga se ni jedno mjesto ne može nametnuti kao glavno središte ekonomskog, prometnog, kulturnog i obrazovnog života na otoku Pagu. Novalja je funkcionalno više povezana s Rijekom (katamaranska linija Novalja – Rab - Rijeka), Gospićem i Zadrom, dok je Pag s pripadajućim dijelom otoka više orijentiran Zadru (Faričić, 2012).

5. BROJ I RAZMJEŠAJ STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA

Godine 2011., u vrijeme posljednjeg popisa stanovništva Hrvatske, na otoku Pagu je izdvojeno 25 statističkih naselja, za razliku od ranijeg razdoblja (1948.-1981.), kada je izdvajano 12 naselja (Dinjiška, Gorica, Kolan, Kustići, Lun, Metajna, Novalja, Pag, Povljana, Stara Novalja, Vlašići, Zubovići), i 1991. kada su bila izdvojena 24 naselja (poslije osnivanja općine Kolan, statistički je izdvojeno i novo naselje Kolanjski Gajac). Novoizdvojena naselja, od kojih 2001. dva s manje od 10 stanovnika, su Bošana, Caska, Kolanjski Gajac, Košljun, Mandre, Miškovići, Potočnica, Smokvica, Stara Vas, Šimuni, Vidalići i Vrčići. Do 1993. godine Pag je bio (uz izuzetak naselja Lun) ustrojen kao

jedinstvena općina kojoj je tada pripojeno i naselje Lun iz općine Rab. Novim upravno-teritorijalnim ustrojstvom 1997., kako je već navedeno, obavljena je upravno-teritorijalna podjela na južni, veći dio otoka koji pripada Zadarskoj županiji, s Gradom Pagom i općinama Povljana i Kolan (od 2003.), i na manji sjeverni, u sastavu Ličko-senjske županije s Gradom Novaljom. Gradu Pagu pripada 11 naselja: Pag, Bošana, Dinjiška, Gorica, Košljun, Miškovići, Smokvica, Šimuni, Stara Vas, Vlašići i Vrčići s ukupno 3950 stanovnika (Popis stanovništva 2011.), među kojima se ističe Pag s 2942 stanovnika. Općini Kolan pripadaju tri naselja: Kolan, Kolanjski Gajac i Mandre s ukupno 821 stanovnikom, općini Povljana jedno, istoimeno naselje sa 785 stanovnika te Gradu Novalja pripada deset naselja: Novalja, Caska, Gajac, Kustići, Lun, Metajna, Potočnica, Stara Novalja, Vidalići i Zubovići, s 3672 stanovnika, i najvećim naseljem Novalja s 2334 stanovnika prema popisnim podacima iz 2011. godine (Magaš, 2011).

Prosječna veličina naselja na otoku Pagu iznosila je 362 stanovnika (aritmetička sredina; izračunato prema: Popis stanovništva 2011.) iako je tom rezultatu najviše doprinjela činjenica da se radi o asimetričnom nizu u kojem je aritmetička sredina uvećana zbog pribrojavanja urbanih naselja Paga i Novalje. Kada se usporedi razlika između najvećeg (Pag: 2849 stanovnika) i najmanjeg (Potočnica: 11 stanovnika) naselja na otoku Pagu prema popisu stanovništva 2011. (raspon varijacije je iznosio 2838 stanovnika) vidljiva je izrazita polarizacija i disperznost naseljenosti što uvelike negativno utječe na društveno- gospodarski i demografski razvoj. Veliki broj malih naselja često nema dovoljan broj stanovnika za određene djelatnosti i normalno funkcioniranje zajednice što dodatno pospješuje depopulaciju otoka.

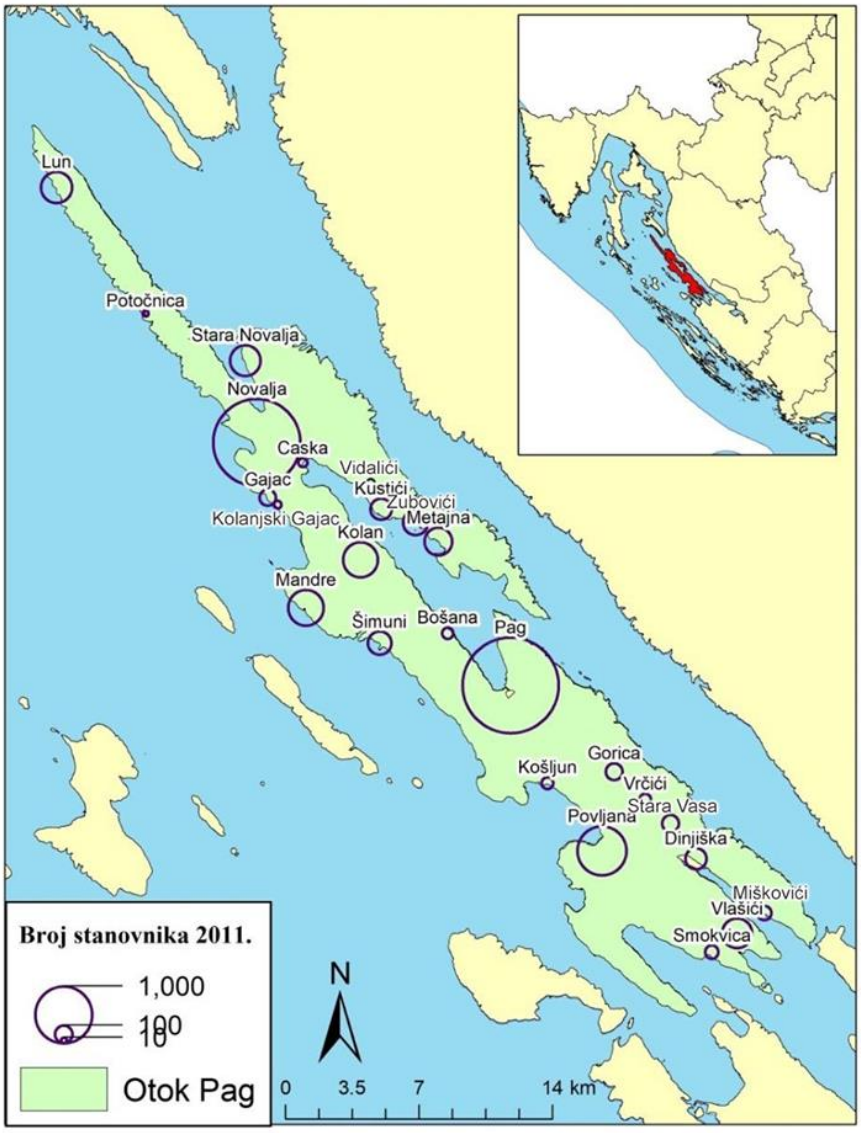
Odnos zastupljenosti broja stanovnika prema veličinskim kategorijama i broja naselja prikazan je u Tab. 1. na temelju podataka popisa stanovništva 2011.

Tab. 1. Naselja otoka Paga prema broju stanovnika 2011. godine

Broj stanovnika	Naselja			Stanovništvo		
	Broj	**Udio %**	**Kum. %**	**Broj**	**Udio %**	**Kum. %**
≤50	7	28.0	28.0	204	2.3	2.2
50-100	5	20.0	48.0	378	4.2	6.4
100-200	4	16.0	64.0	636	7.0	13.4
200-500	6	24.0	88.0	1875	20.7	34.1
500-1000	1	4.0	92.0	759	8.4	42.6
>1000	2	8.0	100.0	5207	57.5	100.0
Ukupno	25	100.0	/////////	9059	100.0	/////////

Izvor: Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (05. 12. 2017.)

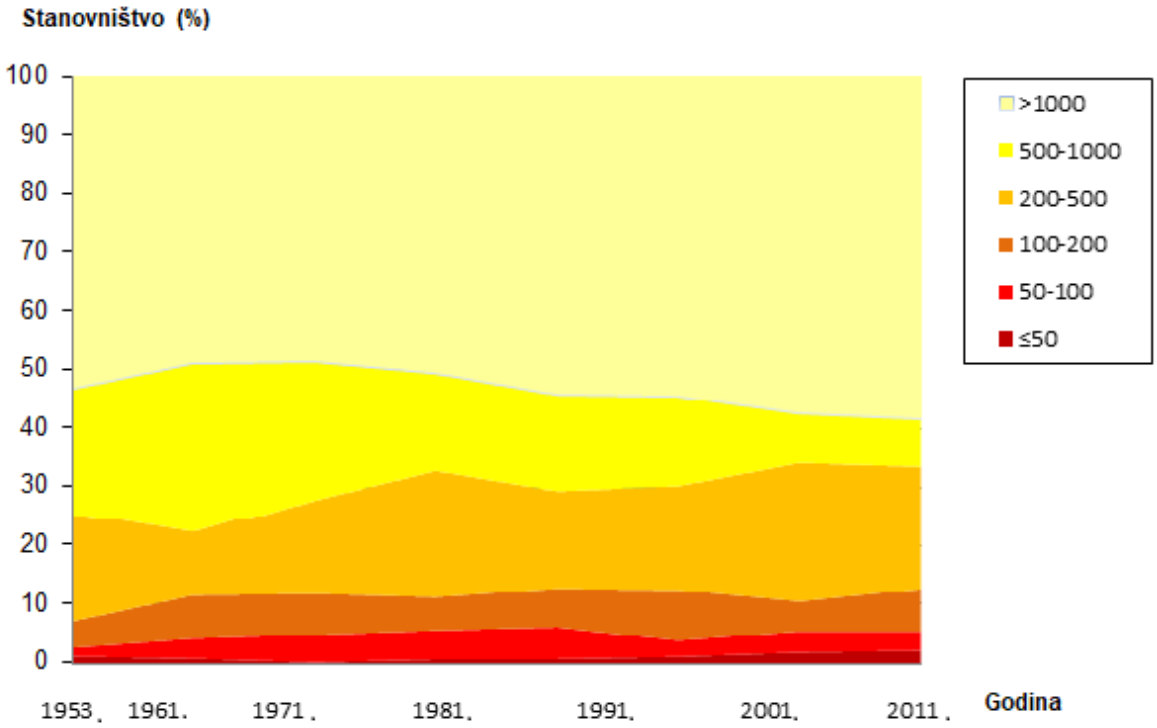
Iz tablice je vidljivo da najveći broj naselja ima manje od 50 stanovnika (28.0%) u kojima je 2011. živjelo sveukupno samo 204 stanovnika ili svega 2.3% ukupnog broja stanovnika otoka Paga. Čak 57.5% stanovnika otoka Paga živi u jedina dva gradska naselja s više od 1000 stanovnika što s jedne strane govori o koncetraciji stanovništva kao i o izrazitoj disperznoj naseljenosti otoka Paga. Ta dva gradska naselja su Pag i Novalja koji su ujedno i gospodarski, turistički, kulturni i obrazovni centri otoka Paga. Grad Pag ima urbanu tradiciju u kontinuitetu još od srednjeg vijeka, dok se Novalja u gradsko naselje transformirala potkraj 20.stoljeća. Sva druga otočna naselja su ruralna naselja čija je agrarna funkcija bitno oslabila, a ojačao je utjecaj djelatnosti tercijarnog sektora, ponajprije turizma (Faričić, 2012). Ostala važnija naselja uz Pag i Novalju su Povljana (jedino naselje s brojem stanovnika između 500 i 1000 stanovnika), Kolan (379 stanovnika) i Lun (307 stanovnika). Veličina naselja je prikazana na Sl.6.

Sl. 6 Naselja otoka Paga prema broju stanovnika 2011.

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (5. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (05. 12. 2017.)

Iz priložene karte se najbolje vidi da je većina stanovništva koncetrirana u gradovima Pag i Novalja te se vidi disperzna naseljenost otoka Paga. Osim toga, jasno se vidi da se najveći broj naselja nalazi na obalnom pročelju. Iznimku čine naselja Gorica, Stara Vas i Vrčići koji su stiješnjeni između Paga i Dinjiške pa se nisu mogli proširiti do obale Paškog zaljeva i uvale Dinjiška, te Kolan koji je ostao vezan za poljoprivredu i lokaciju plodnog polja. Utjecaj litoralizacije vidi se i na primjeru naselja Šimuni, Mandre, Kolanjski Gajac i Gajac koja su nastala razvojem turizma na obalnom pročelju otoka Paga.

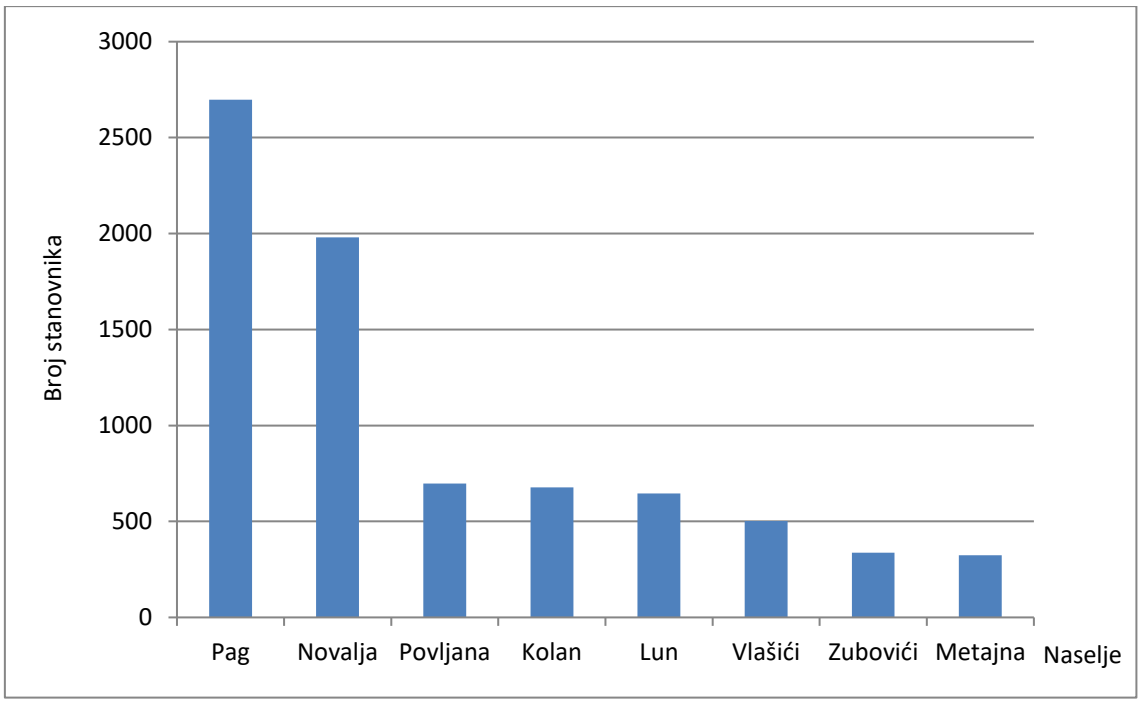

Sl. 7. Promjena udjela stanovništva otoka Paga po skupinama naselja prema veličini od 1953. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (05. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (05. 12. 2017.)

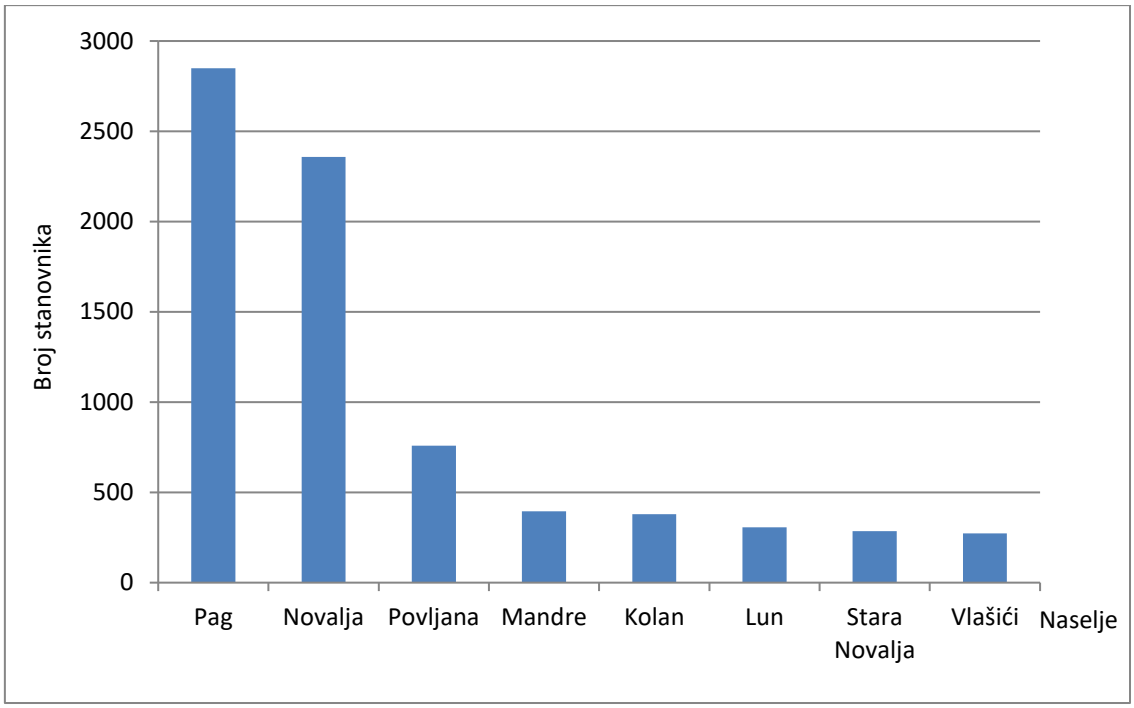
Kao što je to već prije navedeno, najveću važnost na otoku, a time i najveći broj stanovnika imaju naselja Pag i Novalja. Na ovome je grafikonu vidljivo da je od 1953. do 2011. najveći udio otočana (gotovo uvijek preko 50% osim 1953. kada je živjelo 49,01% te 1961. kada je živjelo 48,86%) živjelo u naseljima s preko 1000 stanovnika, tj. Pagu i Novalji. Najveća promjena dogodila se između 1961. i 1971. kada je udio stanovništva koji živi u naseljima s 200-500 stanovnika 1961. porastao na 16,26% s 10,81% koliko je iznosio 1953. godine. Taj trend rasta nastavio se postojano sve do 1981. kada je iznosio 21,68%. Dakle udio naselja s 200-500 stanovnika se u 18 godina udvostručio. U istom periodu se udio stanovništva koje živi u naseljima s 500-1000 stanovnika smanjio za oko 12%. Razlog tomu je činjenica da je stanovništvo u tom periodu u uvjetima izrazite urbanizacije i industrijalizacije selilo u gradove (Zadar, Split, Rijeka, Zagreb), pa su naselja gubeći stanovništvo pala u niži veličinski razred. Osim toga, „efekt malih brojeva“ je u ovom slučaju prisutan s obzirom da se radi o malom rasponu broja stanovnika koji rezultira

prijelazom u drugi veličinski razred. Gledajući pojedinačno naselja, od 1948. do 2011. najveći porast zabilježili su Šimuni (sa 62 na 165 stanovnika) čije je stanovništvo u navedenom periodu poraslo dvaput, triput u Košljunu (sa 16 na 47 stanovnika), a čak 17 puta u naselju Mandre (s 24 na 395 stanovnika). Do Drugog svjetskog rata su to sve redom bila mala naselja koja su od 80-ih godina 20. stoljeća prosperirali poradi razvoja turizma (Faričić, 2012).

Sl. 8. Najveća naselja otoka Paga 1953. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (05. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (05. 12. 2017.)

Sl. 9. Najveća naselja otoka Paga 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (05. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (05. 12. 2017.)

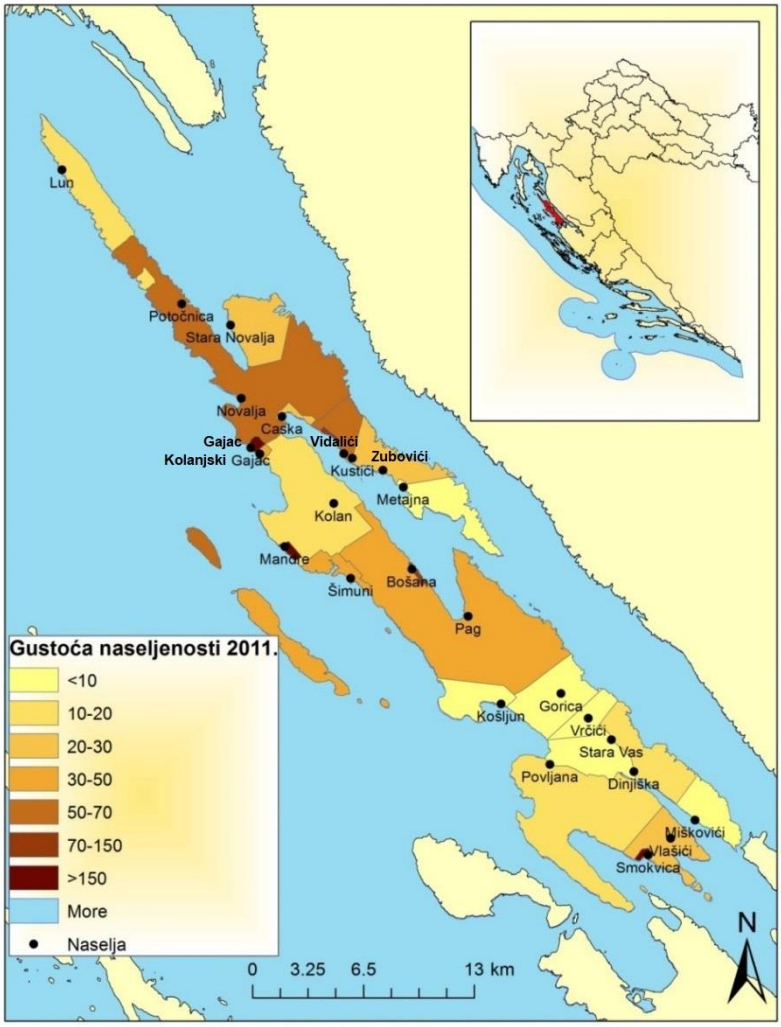
Na Sl. 8. i 9. se mogu vidjeti rangirana naselja otoka Paga prema broju stanovnika 1953. i 2011. godine. Već na prvi pogled vidi se jasna dominacija Paga i Novalje kao najvećih središta na otoku Pagu, dok su ostala naselja po veličini značajno manja. Zanimljivo je to da je 1953. godine bilo čak 3 naselja na otoku Pagu koja su imala preko 500 stanovnika: Povljana, Kolan i Lun (ne računajući Pag i Novalju). Također, Novalja je kao drugo naselje po veličini na otoku imala manje od 2000 stanovnika. Međutim, 2011. godine demografska situacija na otoku Pagu se značajno promijenila. Novalja je bilježila stalan porast stanovnika u međupopisnim razdobljima te je 2011. postala jedan od najvažnijih središta otoka Paga. Povećanju broja stanovnika Novalje pridonjela je činjenica da se to naselje razvilo u mali, ali dinamičan pol razvoja na otoku Pagu s nekim važnim središnje- mjesnim funkcijama. Gospodarska propulzivnost bazira se na činjenici da se Novalja profirirala u važno turističko odredište s brojnim turistima, intezivnom izgradnjom kuća za odmor, apartmana te pratećih ugostiteljskih i drugih uslužnih sadržaja (Faričić, 2012). Osim toga, u blizini Novalje nalazi se poduzetnička zona Čiponjac koja se sastoji od brojnih poslovnih subjekata koji dodatno doprinose razvoju grada Novalje. Grad Pag je s druge strane, od 1953. do 1981. stalno

depopulirao, dok je između 1981. i 2011. bilježio demografski rast. U konačnici, grad Pag je pretežito stagnirao u razdoblju od 1953. do 2011. godine (1953. brojao je 2697, dok je 2011. brojao 2849 stanovnika) stoga je zbog dinamičnog razvoja Novalje dijelom izgubio epitet središta otoka Paga. Što se tiče ostalih naselja, važno je istaknuti da se je rang osmero najvećih naselja otoka Paga poprilično promijenio u razdoblju od tih 60-ak godina. Naime, Povljana je jedina ostala na 3. mjestu po veličini (veličinski razred od 500-1000 stanovnika) dok su ostala naselja promijenila svoje mjesto na rang listi. Najveća promjena dogodila se po pitanju naselja Mandre koje se 1953. godine nije niti nalazilo na listi osmero najvećih naselja otoka Paga, dok se je 2011. nalazilo na 4. mjestu po veličini. Razlog tomu je, kao što je to već prije navedeno, razvoj turizma 80-ih godina 20. stoljeća koji je uvelike doprinjeo razvoju toga naselja. Osim toga, došlo je do (fiktivnog) porasta stanovništva uzrokovanim uvrštavanjem vlasnika kuća za odmor (vikendica, apartmana) u rezidencijalni kontigent, što je bilo motivirano poreznim olakšicama.

5.1. Gustoća naseljenosti

Kao što je je to već prije navedeno, otok Pag je svojom površinom od 284,56 km^2 5. otok po površini u Hrvatskoj. U skladu s promjenama broja stanovnika, mijenjala se i opća gustoća stanovništva. Ona je, uzevši u obzir cjelokupnu površinu otoka i pripadajućih otočića Mauna i Škarde, iznosila 2011. godine 31,1 st/km^2, što je najveća do sada zabilježena gustoća (1991. godine 26,8 st/km^2 i 2001., 28,3 st/km^2). Rasla je sve do 1948. godine kada je bila zabilježena najviša gustoća naseljenosti od 30,9 st/km^2, a zatim je opadala do 1981. godine kada je iznosila 25,0 st/km^2. U vrijeme prvog suvremenog popisa 1857. godina bila je tek 15,4 st/ km^2, a prije toga još i niža (Magaš, 2011). Kada se uzme u obzir da su neki hrvatski otoci imali gustoću naseljenosti blizu one na razini države, pa čak i iznad prosjeka (kao npr. Lošinj=104,1 st/km^2, i Rab= 104,4= st/km^2 prema popisu 2001.) otok Pag s 31,1 st/km^2 spada u relativno rijetko naseljene otoke (no treba uzeti u obzir činjenicu da je jedan od najvećih). Sl. 10. prikazuje gustoću naseljenosti na razini naselja i već se na prvu vidi da postoje razlike između same veličine naselja i gustoće stanovništva jer potonji pokazatelj uzima u obzir i administrativno dodijeljenu površinu naselja. Tako naselja s većom površinom (od kojih neka obuhvaćaju i nenaseljen prostor, što je vidljivo na primjeru otočića Mauna i Škarde) imaju relativno malu gustoću, iako imaju više stanovnika od nekih naselja s manjom površinom (a time većom gustoćom). Najveću gustoću naseljenosti (više od 150

st/km^2) imaju slijedeća naselja: Gajac, Bošana i Smokvica. Radi se o demografski manjim naseljima s malom pripadajućom površinom smještenima na obali otoka Paga. Od važnijih naselja, Novalja ima veću gustoću naseljenosti od Paga (iako Pag ima više stanovnika) zbog relativno manje pripadajuće površine. Najnižu gustoću naseljenost imaju Stara Vas, Gorica, Vrčići, Dinjiška i Miškovići. Kroz sva navedena naselja prolazi državna cesta D106 (Žigljen- Posedarje) koja je jedina cesta koja povezuje veliku većinu naselja otoka Paga. Također, većina navedenih naselja nije smještena uz more, što je sigurno jedan od faktora koji doprinosti nižoj gustoći naseljenosti (manje povoljni položaj, a time i nedovoljna orijentiranost turizmu i nemogućnost jačeg razvoja turizma).

Sl. 10. Gustoća naseljenosti po naseljima otoka Paga 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (06. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (06. 12. 2017.)

6. KRETANJE STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA

6.1. Ukupno (opće) kretanje stanovništva po popisima

Budući da je vremenski obuhvat ovog diplomskog rada druga polovina 20. stoljeća ukratko će biti opisano ukupno kretanje stanovništva otoka Paga od prvog sveubuhvatnog popisa 1857. do Drugoga svjetskog rata, dok će detaljnije biti analizirano upravo razdoblje od druge polovine 20. stoljeća do danas.

U gotovo stogodišnjem razdoblju od prvog službenog popisa 1857. do posljeratnog popisa 1948. broj stanovnika otoka Paga se udvostručio (4563 stanovnika 1857., a 9188 stanovnika 1948. godine). Usprkos činjenici da su ekonomske prilike na otoku u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća bile teške. Egzistencija stanovništva otoka Paga bila je usko povezana s poljoprivrednom proizvodnjom i proizvodnjom soli. Stočarstvo (proizvodnja sira i vune) je uz vinogradarstvo bilo najvažnija poljoprivredna djelatnost otočnog stanovništva. Međutim, paške je vinogradare pogodila vinska klauzula potpisana 1891. godine. Vinskom klauzulom (nepovoljni politički ugovor) trgovina dalmatinskog, pa tako i paškog vina, došla je u krizu te je dio stanovništva čija je egzistencija uvelike ovisila o vinogradarstvu i ostalim usko povezanim otočnim djelatnostima bio prisiljen emigrirati (mahom u prekooceanske zemlje Sjeverne i Južne Amerike) (Nakićen, Čuka, 2016). Pojavom filoksere 1890-ih (bolesti vinove loze) emigracija se intenzivirala. Razlog povećanju broja stanovnika usprkos emigraciji i spomenutim ekonomskim prilikama treba tražiti u unaprijeđenju zdravstvenih prilika, relativnom smirivanju geopolitičkih prilika, stvaranju novih oblika agrarno-stočarskog valoriziranja (npr. uvođenje krumpira). Uz to, inovacije u proizvodnji i gospodarstvu, uvođenje redovitih brodskih veza prema kopnu (koje su omogućavale bolju opskrbu stanovništva na otoku), zajedno s porastom nataliteta, dovode do kontinuiranog povećanja broja stanovnika međupopisnom razdoblju (između 1857. i 1948.) (Magaš, 2011). Važno je napomenuti i podatak da je grad Pag u tim okolnostima porasta stanovništva dosegao svoj popisni maksimum 1900. kada je brojao 3960 stanovnika, što je i do danas ostao najveći zabilježeni broj stanovnika u tom gradu (oko 60% stanovništva otoka Paga je živjelo u gradu Pagu).

Što se pak tiče razdoblja nakon Drugog svjetskog rata, on je okarakteriziran kao što je to već prije navedeno, smanjenjem važnosti poljoprivrede kao tradicionalno najznačajnije gospodarske grane otoka i povećanjem značaja turizma i industrije, uz razvitak prometa. U

demografskom razvoju otoka Paga, moguće je izdvojiti dvije etape. Prva se odnosi na period između 1948. i 1981. u kojem je zabilježena depopulacija, dok se druga etapa odnosi na period između 1981. i 2011. kada je zabilježen blagi demografski rast. Bitno je istaknuti da je 1948. godine otok Pag imao 9188 stanovnika što je do danas bio najveći broj stanovnika ikada zabilježen na otoku. U tridesetogodišnjem razdoblju (između popisa 1948. i popisa 1981.) otok Pag je izgubio 19% stanovništva (Tab.2.).

Tab. 2. Ukupno kretanje broja stanovnika otoka Paga 1953.-2011. godine

Godina	**Broj stanovnika**	**Lančani indeks**	**Međupopisna promjena**	**Prosječna godišnja promjena**	**Stopa godišnje promjene**
	P	**Il**	**D**	**R**	**r**
1948.	9188	-	-	-	-
1953.	9160	99.7	-28	-5.6	-0.06
1961.	8568	93.5	-592	-74	-0.83
1971.	7896	92.2	-672	-67.2	-0.82
1981.	7457	94.4	-439	-43.9	-0.57
1991.	7969	106.9	512	51.2	0.66
2001.	8398	105.4	429	42.9	0.52
2011.	9059	107.9	661	66.1	0.76

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (06. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (06. 12. 2017.)

Tab. 3. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Paga 1953.-2011. godine

Godina	**Broj stanovnika**	**Lančani indeks**	**Međupopisna promjena**	**Prosječna godišnja promjena**	**Stopa godišnje promjene**
	P	**Il**	**D**	**R**	**r**
1948.	2937	-	-	-	-
1953.	2697	91.8	-240	-48	-1.70
1961.	2327	86.3	-370	-46.3	-1.84
1971.	2198	94.5	-129	-12.9	-0.57
1981.	2201	100.1	3	0.3	0.01
1991.	2421	110.0	220	22	0.95
2001.	2701	111.6	280	28	1.09
2011.	2849	105.5	148	14.8	0.53

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (06. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (06. 12. 2017.)

Tab. 4. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Novalje 1953.-2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Lančani indeks	Međupopisna promjena	Prosječna godišnja promjena	Stopa godišnje promjene
	P	Il	D	R	r
1948.	1958	-	-	-	-
1953.	1981	101.2	23	4.6	0.23
1961.	1859	93.8	-122	-15.3	-0.79
1971.	1834	98.7	-25	-2.5	-0.14
1981.	1775	96.8	-59	-5.9	-0.33
1991.	1912	107.7	137	13.7	0.74
2001.	2078	108.7	166	16.6	0.83
2011.	2358	113.5	280	28	1.26

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (06. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (06. 12. 2017.)

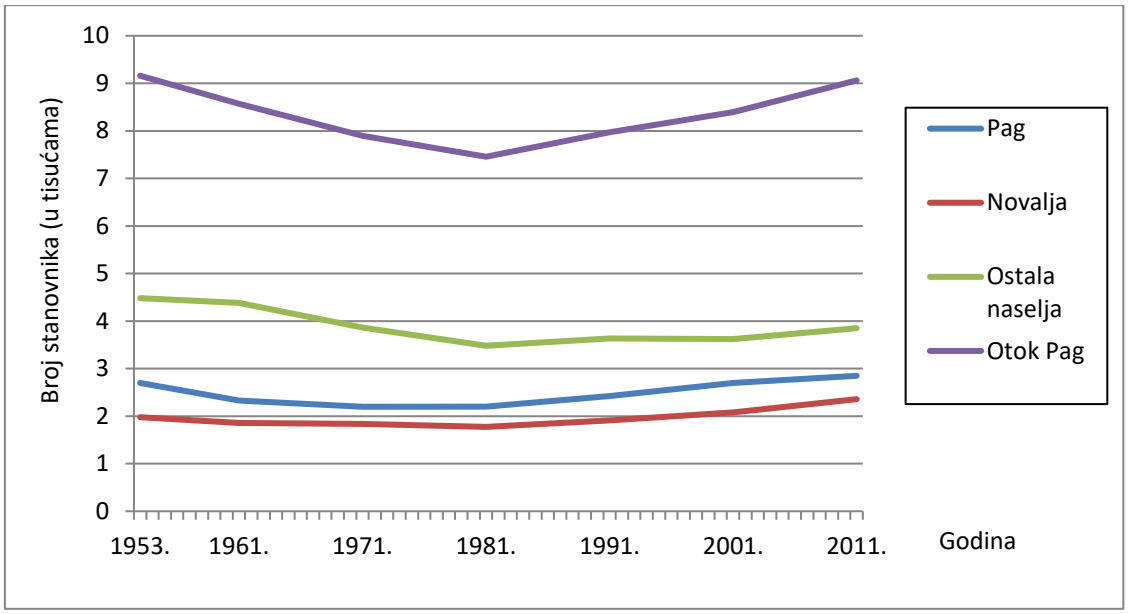
Glavni uzrok pada broja stanovnika u tom periodu je bilo iseljavanje potaknuto industrijalizacijom i tercijalizacijom koja se odvijala u regionalnim središtima na kopnu koji postaju polovi razvoja Hrvatske. Mlađe i radno sposobno stanovništvo u potrazi za radnim mjestima odlazilo je u gradove (i druga odredišta u Hrvatskoj i inozemstvu), a uskoro radi školovanja (srednje škole i fakulteti) iseljavale su i cijele obitelji (Faričić, 2012).

Druga etapa demografskog razvoja otoka Paga nakon druge polovine 20. stoljeća odnosi se na razdoblje koje počinje popisom 1981. kada je ponovno zabilježen porast broja stanovnika otoka Paga (Sl.11.). Otok Pag uz Vir je jedini otok zadarskog arhipelaga koji je bilježio porast broja stanovnika od 1981. Rast stanovništva djelomično je rezultat prijavljivanja prebivališta mnogih vlasnika kuća za odmor na otoku zbog izbjegavanja plaćanja poreza na nekretnine. Otok Pag uz Vir bilježi najveći porast broja vikendica u posljednja tri desetljeća što dodatno potvrđuje prethodno navedenu tvrdnju. Osim toga. mnogi stanovnici koji su živjeli u inozemstvu su se izjasnili kao stanovnici otoka. To je značajno utjecalo na konačnu demografsku sliku budući da je porast bio „fiktivan“, odnosno kao što će kasnije biti prikazano trendovi prirodnog i mehaničkog kretanja nisu bili pozitivni.

Što se tiče ukupnog kretanja stanovnika grada Paga kao središta otoka i najvećeg naselja na otoku bitno je napomenuti da je razvoj bio bitno drugačiji od ukupnog kretanja stanovnika otoka Paga. Kao što je to već prethodno rečeno, grad Pag (naselje) bilježio je konstantan porast do 1900. godine kada je zabilježen maksimum od 3960 stanovnika. Od

1900. do 1971. grad Pag bilježio je stalan pad broja stanovnika (izgubio je 45% stanovništva u odnosu na 1900.) i uzrok pada je već prethodno naveden (isti uzrok kao i za cijeli otok Pag). Od 1971. grad Pag počeo je bilježiti porast broja stanovnika nakon dugog perioda pada i taj se rast nastavlja do danas. Porast broja stanovnika jednim djelom je posljedica različitih koncepcija popisa, odnosno fiktivnog porasta uzrokovanog „privremenim" iseljeništvom koje je za potrebe popisa „imigraralo" na svoja nekadašnja ognjišta na otocima. „Popisi iz 1981. i 1991. obuhvaćali su po istoj metodologiji osobe na privremenom radu u inozemstvu i članove obitelji koji s njima borave. Međutim, popis iz 1991. godine iskazao je osjetno veći broj osoba na privremenom radu u inozemstvu (10 342 osobe) nego popis iz 1981. godine (bilo je 4 055 osoba). Prema tome, određeni porast broja stanovnika uglavnom zamagljuje stvarno stanje i predstavlja demografsku revitalizaciju „na papiru"... Osim toga porastu broja otočne populacije 1991. pridonijeli su i vikendaši koji su se na otoke prijavljivali kao stalno stanovništvo. Premda je zakon o oporezivanju kuća za odmor donesen nakon popisa stanovništva (1993.), njegov je prijedlog već u vrijeme popisa problematiziran kroz medije i javne institucije, pa je i on bio djelomičnim povodom „prelaska" vikendaša (uglavnom starije životne dobi) u stalno otočno stanovništvo. Dok su 1991. glavninu „fiktivne otočne populacije" činile osobe na radu u inozemstvu i iseljenička populacija, u popisima 2001. i 2011. u toj kategoriji prevladavaju vlasnici kuća za odmor" (Lajić, Mišetić, 2013, 171).

Drugim dijelom, do porasta broja stanovnika grada Paga došlo je zbog ubrzanog razvoja turizma (izgradnja hotela *Belevue* 1968.) kao i zbog snažnog unaprijeđenja prometne infrastrukture (izgradnja Paškog mosta 1968.) u uvjetima relativno jake industrije (*Solana Pag, Paška Sirana*). Od 1977., kao što je to već prije navedeno u gradu Pagu djelovala je manja tvornica za proizvodnju plastičnih masa *Pagplastika,* a u naselju Gorica (neposredna blizina grada Paga) otvorio se kamenolom.

Sl. 11. Usporedba kretanja broja stanovnika Paga i Novalje, ostalih naselja i otoka Paga u cjelini od 1953. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001.. Broj stanovnika po naseljima. www.dzs.hr (07. 12. 2017.). Popis stanovništva 2011.. www.dzs.hr (07. 12. 2017.)

Naselje Novalja također je imala drugačiji intezitet i smjer ukupnog kretanja broja stanovnika. Sl. 11. prikazuje usporedbu kretanja broja stanovnika u naseljima Pag i Novalja, ostalim naseljima i otoka Paga u cjelini od 1953. do 2011. godine. Novalja je od prvog službenog popisa bilježila postojan porast. Jasno je vidi da je dinamika kretanja stanovništva za Pag i Novalju slična nakon 1961. s razlikom u broju stanovnika. Oba su naselja nakon 1981. bilježila stalan porast s tim da je Novalja 2001. po prvi put prešla granicu od 2000 stanovnika. Dok se prema poslijednjem popisu 2011. s 2 358 stanovnika približila Pagu kao nikada prije u prošlosti. Uzrok tomu detaljnije je naveden u poglavlju „Broj i razmještaj stanovništva otoka Paga“, a leži u činjenici da se Novalja zahvaljujući razvoju turizma (velik broj turista, intenzivna izgradnja kuća za odmor, apartmana i pratećih ugostiteljskih objekata) razvila u dinamičan pol razvoja na otoku Pagu s nekim važnim središnje-mjesnim funkcijama.

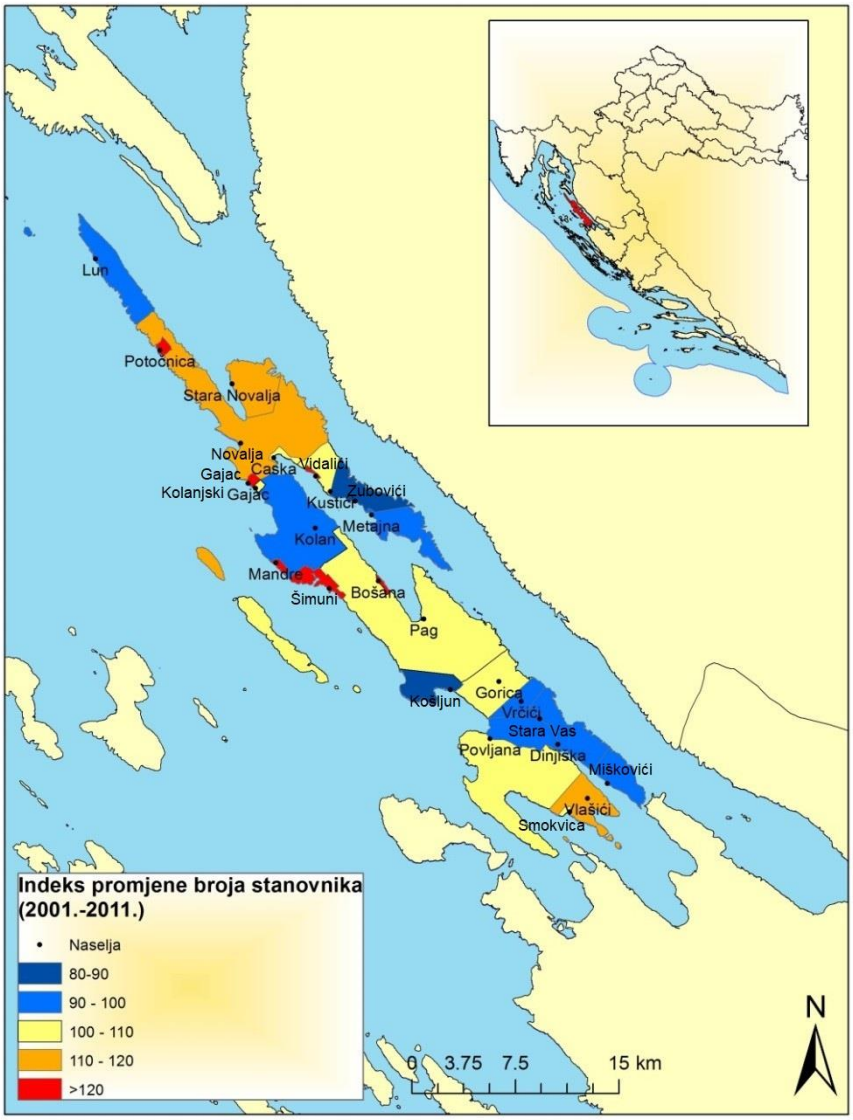
Tab. 5. Kretanje broja stanovnika otoka Paga od 1953. do 2001. godine po naseljima

Naselje	Godina						
	1953.	**1961.**	**1971.**	**1981.**	**1991.**	**2001.**	**2011.**
Bošana	0	0	0	7	21	26	41
Dinjiška	186	161	137	156	181	144	137
Gorica	117	106	98	86	97	87	90
Kolan	678	688	597	542	525	423	379
Kolanjski Gajac	0	0	0	0	0	16	17
Košljun	19	14	16	5	38	53	47
Mandre	41	73	65	87	160	276	395
Miškovci	82	76	62	77	53	61	59
Pag	2697	2327	2198	2201	2421	2701	2849
Povljana	698	746	693	655	678	713	759
Smokvica	52	68	46	39	59	50	55
Stara Vas	153	142	127	119	101	100	90
Šimuni	82	90	82	89	108	135	165
Vlašići	503	462	319	274	315	235	272
Vrčići	73	82	72	51	37	43	41
Zadarska županija	53811	5035	4512	4388	4794	5063	5396
Caska	24	20	0	10	16	23	25
Gajac	0	0	0	0	5	56	84
Kustići	178	172	164	134	123	130	139
Lun	646	551	483	381	357	337	307
Metajna	324	350	321	281	272	247	236
Novalja	1981	1859	1834	1775	1912	2078	2358
Potočnica	0	0	0	0	2	6	11
Stara Novalja	288	229	205	182	234	238	286
Vidalići	0	0	5	5	3	2	22
Zubovići	338	352	372	301	251	218	195
Ličko-senjska županija	3779	3533	3384	3069	3175	3335	3663
Ukupno otok Pag	**9160**	**8568**	**7896**	**7457**	**7969**	**8398**	**9059**

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001., Broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (06. 12. 2017.), Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr (07. 12. 2017.)

Prema ukupnoj međupopisnoj promjeni broja stanovnika 2001. – 2011. mogu se izdvojiti tri jezgre demografskog rasta na području otoka Paga (Sl. 12.). Prvo područje čini Novalja i naselja dobro prometno povezana s Novaljom (državna cesta D106). Drugo područje je Pag koji predstavlja centar otoka s okolnim naseljima koja gravitiraju Pagu, dok treće područje čini Povljana, 3. naselje po veličinu na otoku Pagu. Bitno je istaknuti da navedene tri osovine demografskog rasta imaju jednu zajedničku osobinu - nalaze se na obali

i izrazito su turistički orijentirana. Upravo to predstavlja ključan faktor privlačnosti navedenih naselja koja upravo iz povoljnijeg geografskog položaja, boljih ekonomskih prilika privlače stanovništvo okolnih naselja te imaju pozitivnije demografske pokazatelje. Te tri osovine demografskog rasta isprekidane su područjima u kojima se nalaze naselja demografskog pada u razdoblju od 2001. do 2011. godine. Navedena područja pretežito nemaju izlaz na more i u principu su to ruralna naselja, gdje se stanovništvo pretežito bavi stočarstvom, ratarstvom ili vinogradarstvom. Najviši indeks promjene (viši od 120) imaju naselja Gajac, Mandre i Potočnica. Radi se o relativno malim naseljima izuzev Mandra u kojima i mala promjena vrijednosti broja stanovnika u navedenom razdoblju rezultira relativno velikim indeksom (veliki relativni porast je posljedica niske baze 2001.). Osim toga, kao što je to već prije navedeno, radi se o fiktivnom porastu stanovništva uzrokovanim uvrštavanjem vlasnika kuća za odmor (vikendica, apartmana) u rezidencijalni kontigent. Indeks promjene 110-120 stanovništva Stare Novalje i Novalje je posljedica doseljavanja stanovništva privučenog razvojem turizma i ostalih gospodarskih djelatnosti te povišenog nataliteta. Pag i Povljana kao dva od tri najvećih naselja na otoku, bilježila su relativno blaži porast (100-110) stanovnika od prethodno spomenutih naselja. Najveći pad broja stanovnika bilježila su naselja Zubovići i Kustići, a uzrok tomu treba tražiti u činjenici da su to naselja koja se uglavnom nalaze na periferiji otoka Paga (uz poluotok Lun, jugoistočni dio Paga i ostala naselja Barbata- Vidalići i Casku). Jedan od glavnih razloga depopulacije je stoga prometna izoliranost budući da se ta naselja ne nalaze na glavnoj otočnoj cesti D106 (iako postoje pristupne ceste koje vode do nje). U slučaju ostalih naselja kroz koja prolazi glavna otočna cesta (Vrčići, Stara Vas, Dinjiška i Miškovići) se može vidjeti da je u poslijednjem međupopisnom razdoblju zabilježena depopulacija bez obzira na činjenicu što su dobro prometno povezana (Tab.5.). Uzrok tomu leži u činjenici da većina naselja nema izlaza na obalno pročelje pa stoga nemaju mogućnost jačeg razvoja turizma. Isto tako, do depopulaije je došlo zbog iseljavanja, prirodnog pada i ostarjelog dobnog sastava.

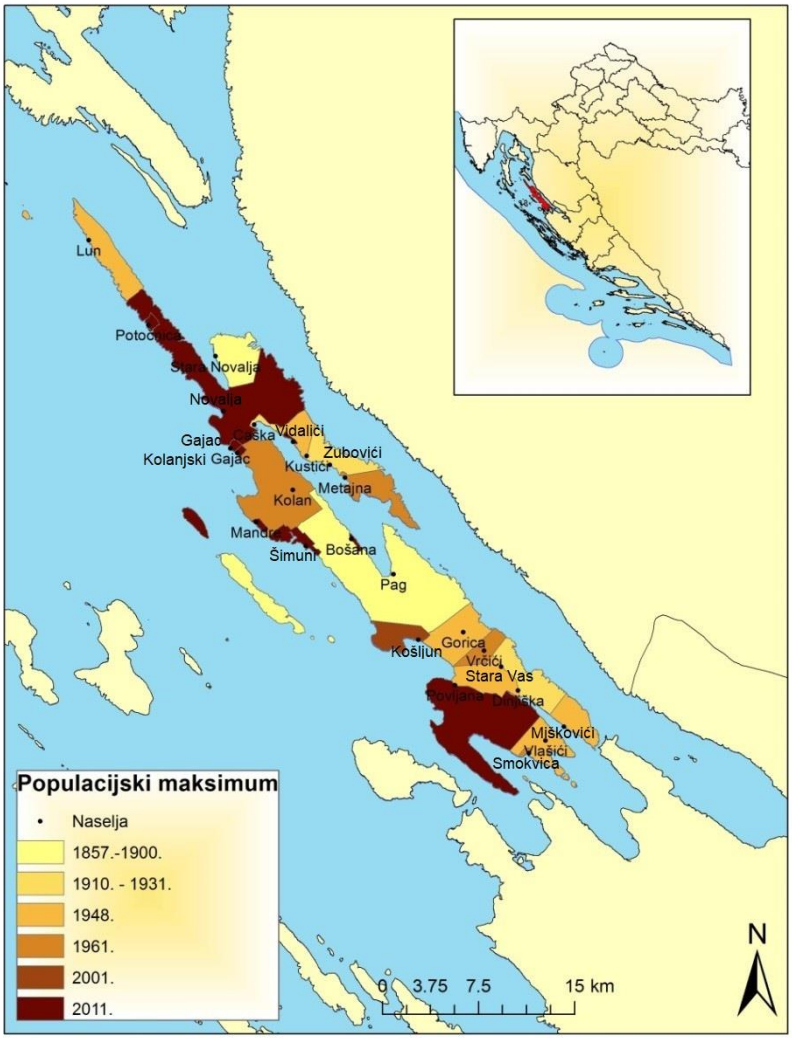

Sl. 12. Indeks ukupne međupopisne promjene broja stanovnika otoka Paga 2001.-2011. (po naseljima)

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001.. Broj stanovnika po naseljima. www.dzs.hr (26. 02. 2017.). Popis stanovništva 2011.. www.dzs.hr (07. 12. 2017.)

Specifičan razvoj naseljenosti otoka Paga s kontinuiranim porastom od 1857. do 1948., padom od 1948. do 1981. i ponovnim rastom od 1981. nadalje te unutarnjim prerazmještajem stanovnika (doseljavanje stanovnika s drugih dijelova otoka u gradove Pag i Novalju zbog zaposljenja) razlog su različitih popisnih godina u kojima je zabilježen

maksimum naseljenosti po naseljima (Sl. 13.). Većina naselja bilježi populacijski maksimum nakon Drugog svjetskog rata. U razdoblju 19. st. i na samom početku 20. st. (1869., 1880., 1890. i 1900. g.) samo Pag, Caska i Stara Novalja dostižu populacijski maksimum. Pag kao središte i najveće naselje otoka 1900. godine brojao je gotovo 4000 stanovnika (3960 stanovnika) u uvjetima visokog nataliteta i od tada se broj stanovnika kontinuirano smanjivao. U razdoblju od 1910.-1931. također samo dva naselja zabilježila su populacijski maksimum i to: Dinjiška i Kustići. Prve poslijeratne popisne godine (1948.) čak osam naselja zabilježilo je populacijski maksimum od kojih su najistaknutija: Lun, Gorica, Vlašići i Miškovići. Naselje Vlašići, nakon popisa 1948. depopulira čemu je zasigurno pridonijela činjenica da je 1968. sagrađen Paški most, čime se je glavni prometni pravac preselio sjevernije, uz Dinjiški zaljev. Prije izgradnje mosta, veza s kopnom otoka Paga prema Zadru jednim dijelom se odvijala preko naselja Vlašići i Smokvica i dalje morskim putem do poluotoka Zečeva na kopnu. Godine 1961. tri su naselja zabilježila populacijski maksimum: Kolan, Metajna i Vrčići. Za Kolan je važno istaknuti da je nakon populacijskog maksimuma zabilježenog 1961. stalno bilježio pad broja stanovnika unatoč tome što se nalazi uz glavnu otočnu prometnicu i otprilike na pola puta između dva otočka grada, Paga i Novalje (kao i činjenici da 2003. postaje središte općine). Košljun bilježi populacijski maksimum 2001. godine dok je na zadnjem popisu 2011. godine populacijski maksimum zabilježilo čak osam naselja (kao i 1948.) od kojih je najistaknutije 2. naselje po veličini na otoku - Novalja. Ostalih 7 naselja koja su zadnjim popisom bilježila maksimum su: Potočnica, Gajac, Kolanjski Gajac, Mandre, Šimuni, Bošana i Povljana kao 3. naselje po veličini na otoku Pagu.

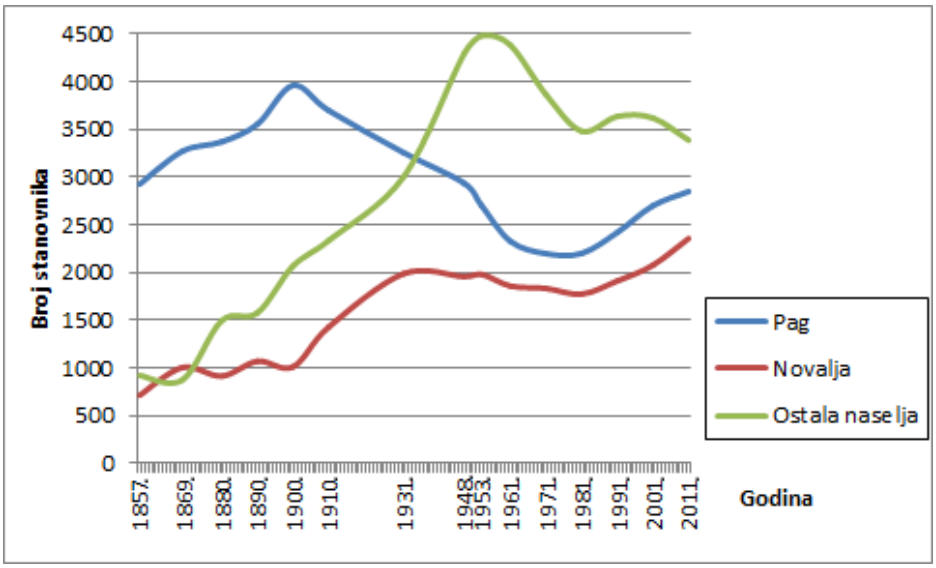

Sl. 13. Godina demografskog maksimuma po naseljima otoka Paga

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001.. Broj stanovnika po naseljima. www.dzs.hr (26. 02. 2017.). Popis stanovništva 2011.. www.dzs.hr (08. 12. 2017.)

Postavlja se pitanje zašto grad Pag kao glavno središte otoka Paga i grad s najdužom urbanom tradicijom (od Srednjeg vijeka) depopulira kroz cijelo 20. stoljeće, dok Novalja polako ali postojano raste (Sl.14.). Što se tiče prve polovine 20. stoljeća, grad Pag je zbog već spomenute filoksere vinove loze zahvatilo veliko iseljavanje u prekomorske zemlje Sjeverne i Južne Amerike početkom 20. stoljeća. Kako to opisuje Peričić: „Filoksera je u nekoliko zadnjih godina 19. st. uništila gotovo sve otočke vinograde, što je uzrokovalo glad

i bijedu dijela njegova najsiromašnijeg pučanstva, koje je uvelike počelo iseljavati u Ameriku, među kojima je bio priličan broj radnika solane (Peričić, 2001, 64)“.

Sl. 14. Usporedba kretanja broja stanovnika Paga i Novalje i ostalih naselja od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. - 2001.. Broj stanovnika po naseljima. www.dzs.hr (26. 02. 2017.). Popis stanovništva 2011.. www.dzs.hr (09. 12. 2017.)

Drugo se veliko iseljavanje dogodilo za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Novalja u tom periodu nije bila zahvaćena gubitcima stanovništva u tim razmjerima. Novalja 1924. dobiva svoju općinu u koju su bila uključena naselja Lun, Stara Novalja, Barbati i Kolan. Stanovništvo Novalje se uporno i s uspjehom borilo protiv malarije i trahoma, bili su brojni javni radovi u to vrijeme, gradile su se ceste, a sredinom 1920-ih godina Novalja dobiva i vodovod (Kunkera, 1997).

Razvoj turizma u drugoj polovini 20. stoljeća doveo je do polarizacije razvoja otoka Paga budući da je Novalja upravo zahvaljujući turizmu iskoristila nove mogućnosti čime je prestala stoljetna dominacija grada Paga kao središta istoimenog otoka. „Službena“ polarizacija razvoja dogodila se 1997. kada je Novalja dobila status grada i kada je nakon referenduma, otok Pag podijeljen u dvije županije čime je grad Novalja ušao u sastav Ličko-senjske županije, dok su u Zadarsku županiju uključeni grad Pag, te općine Povljana i Kolan. Tomu su pridonjele i prometne veze, budući da Novalja zbog postojanja katamaranskih i trajektnih linija ipak više gravitira prema Ličko-senjskoj županiji i Kvarneru, dok grad Pag i naselja južno od Paga, više gravitiraju Zadarskoj županiji zbog povezanosti s kopnom preko

Paškog mosta. Dakle, odgovor na pitanje zašto grad Pag ima negativnije demografske pokazatelje od grada Novalje proizlazi iz činjenice da je Novalja brzo i uspješno iskoristila potencijal turizma kao djelatnosti koja osigurava prosperitet otočnog stanovništva. Novalja se tranformirala iz poljoprivredno-stočarskog i ribarskog naselja u uspješno turističko središte zahvaljujući poduzetnosti i lokalnoj inicijativi, dok je grad Pag u tom periodu (posebice krajem 90.-ih godina 20.stoljeća) zaostajao u razvoju u odnosu na Novalju, što se odrazilo i u demografskim pokazateljima.

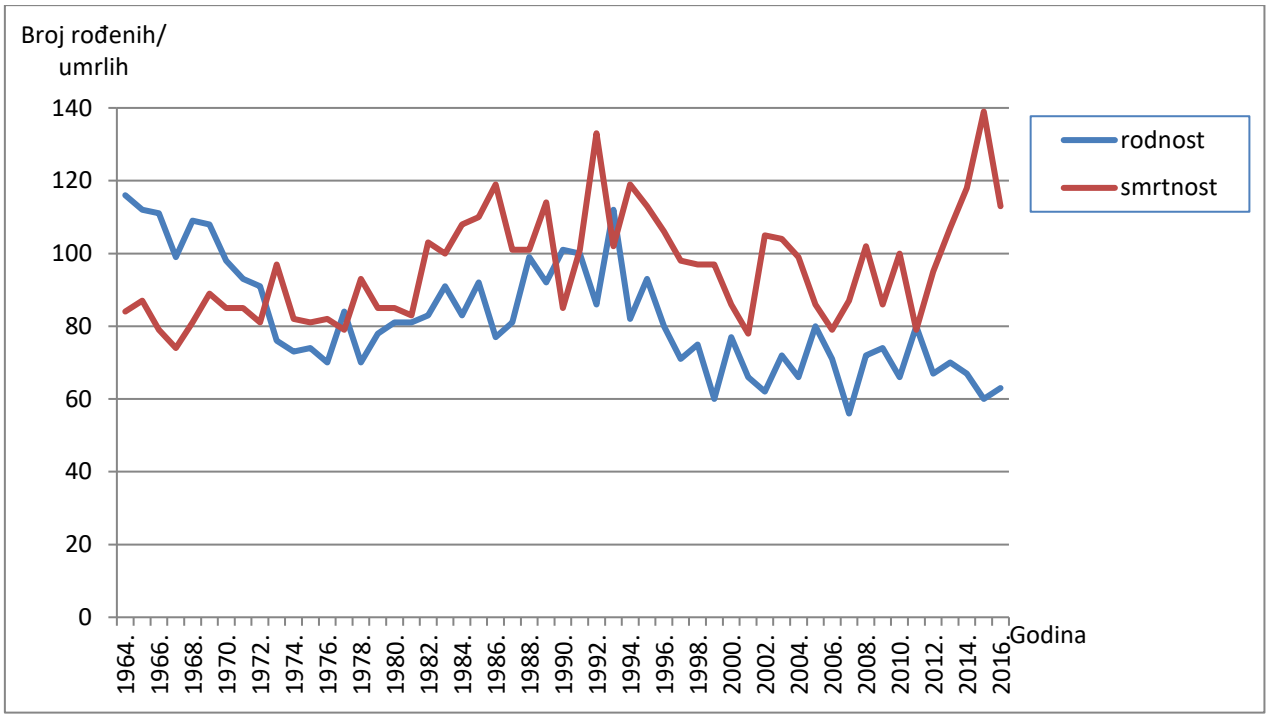
6.2. Prirodno kretanje stanovništva

Nakon što se analiziralo ukupno kretanje stanovništva otoka Paga, slijedi razmatranje njegovih pojedinačnih sastavnica, a prva je na redu prirodno kretanje stanovništva. Prirodno kretanje prikazuje apsolutni broj živorođenih i umrlih u određenom razdoblju na određenome prostoru. U ovom poglavlju će se prema podacima vitalne statistike analizirati prirodno kretanje otoka Paga u razdoblju od 1964. do 2016. godine budući da podatci o broju rođenih i umrlih dostupni u Državnom zavodu za statistiku obuhvaćaju tek razdoblje nakon 1963. godine. Pri analizi nije obuhvaćeno stanovništvo u inozemstvu budući da ono nije realno sudjelovalo u demografskom razvoju istraženog prostora. S obzirom na činjenicu da je broj otočana do 1948. godine neprestano rastao unatoč pojačanoj emigraciji, može se zaključiti da je prirodni prirast bio pozitivan zahvaljujući visokom natalitetu.

Otok Pag, kao i ostale otoke sjevernodalmatinske skupine otoka, zadnjih desetljeća karakterizira prirodni pad broja stanovnika (Sl. 15). U razdoblju od 1964. do 1973. godine stopa nataliteta je još uvijek bila veća od stope mortaliteta, zbog čega je kontinuirano bilježen pozitivan prirodni prirast, no od 1973. godine do 2016. godine prirodna promjena je negativna uz nekoliko odstupanja (kada je na prekide stopa rodnosti bila veća od stope smrtnosti). Od 1973. do 2016. rodnost je bila veća od smrtnosti samo četiri puta i to 1977., 1990., 1993. i 2011. godine. Stopa nataliteta je u stalnom padu od 1964. godine, a razlog tomu je brojno iseljavanje ljudi u najboljim fertilnim i radnim godinama zbog većih mogućnosti zaposlenja i obrazovanja na kopnu (Nakićen, Čuka, 2016). Upravo prethodno navedeno uz činjenicu da se u promijenjenim društveno-gospodarskim uvjetima otočani odlučuju na manji broj djece unutar obitelji, dodatno pogoršava demografsku sliku otoka Paga. Usporedbom rodnosti i smrtnosti na otoku Pagu od 1964. do 2016. godine jasno se

vidi da je riječ o divergentnom kretanju tih dviju sastavnica prirodnog kretanja. Ukupni broj živorođenih na otoku Pagu u promatranom razdoblju bio je 4351, a umrlih 5082 te je otok imao negativnu prirodnu promjenu. Najveći broj živorođenih bio je upravo prve godine od kada se vodi službena evidencija, odnosno 1964. kada je na otoku Pagu rođeno 116 beba. Broj živorođenih otada je u stalnom padu, a najmanji broj živorođenih zabilježen je 2007. godine kada je rođeno svega 56 beba na cijelom otoku. U poslijednjih 10 godina mjerenja (2006.-2016. godine) prosječno je rađano 68 beba na otoku Pagu, što je kada se uzme u obzir relativno visok broj umrlih (prosječno 100 umrlih godišnje), izuzetno zabrinjavajući trend. Na grafičkom prikazu prirodnog kretanja za otok Pag može se vidjeti nekoliko većih oscilacija u broju rođenih i umrlih od kojih su najistaknutije one iz 1992. kada je došlo do velikog pada broja umrlih te ona iz 2015. kada je došlo do značajnog porasta broja umrlih (razlog je vjerojatno ostarjela baza). Spomenute 1992. i općenito tijekom Domovinskog rata zabilježen je skok u broju rođenih i umrlih i uzrok tomu zasigurno nije statistička greška. Uzrok tomu treba tražiti u činjenici da se na otok Pag kao relativno malu prostornu jedinicu utjecali specifični čimbenici koji su ostavili relativno veliki utjecaj na kretanje rodnosti i smrtnosti u navedenom periodu. Dakle, uzrok povećanoj rodnosti vjerojatno je uvjetovan doseljavanjem izbjeglica koje su započele „novi život“ na otoku Pagu. Što se povećane smrtnosti tiče, ona je vjerojatno uzrokovana direktnim i indirektnim ratnim gubiticima, kao i mortalitetom doseljenih izbjeglica.

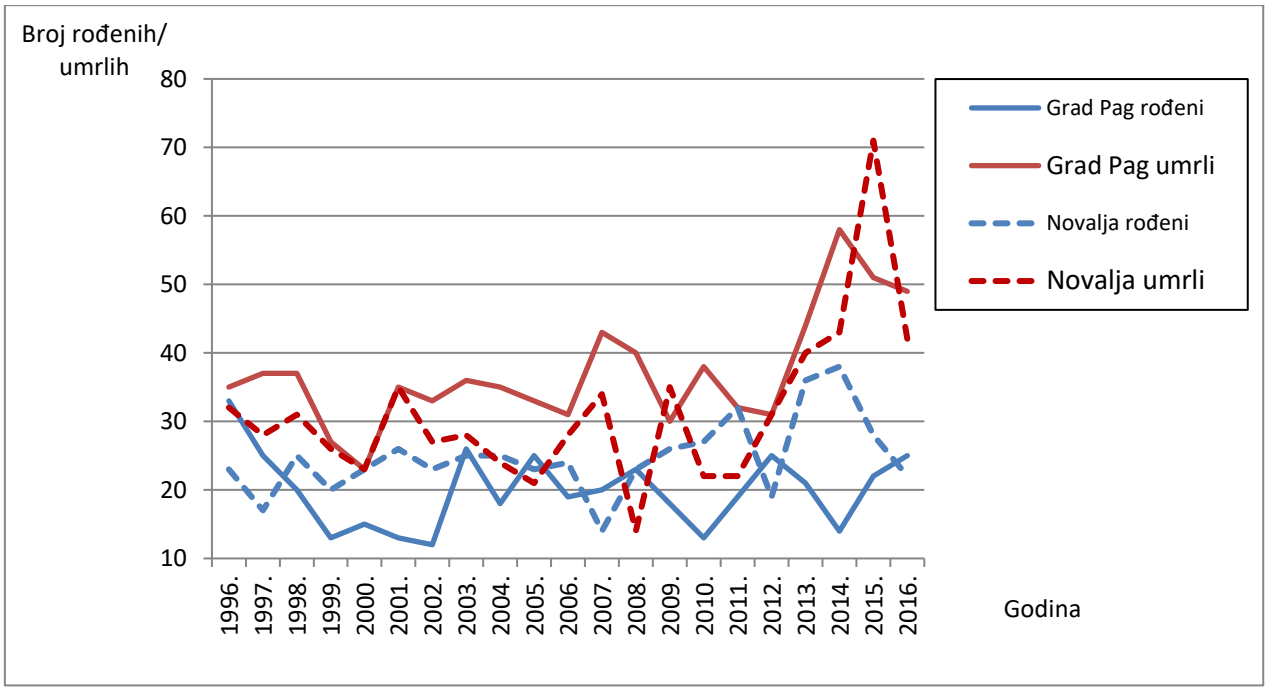
Najveći broj umrlih na otoku Pagu zabilježen je 2015. kada je zabilježeno čak 139 umrlih (uz 60 rođenih te godine je zabilježen prirodni pad od 79 stanovnika), dok je najmanji broj umrlih (74 umrle osobe) zabilježen 1967. godine (Sl.15.). Zbog velikog udjela starog stanovništva stopa mortaliteta konstantno raste, posebice nakon 2011. godine. U vrijeme poslijednjeg popisa stanovništva 2011. godine na otoku Pagu zabilježena je stopa mortaliteta od 8,7‰.

Sl. 15. Sastavnice prirodnog kretanja stanovništva otoka Paga 1964.-2011.

Izvor: Tablogrami 1964.-2011.. Državni zavod za statistiku. Zagreb, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012.; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2012. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013.; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2013. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2014.; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2014. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2015. .; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016. .; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2016. – priopćenje, Državnizavod za statistiku, Zagreb, 2017. (10. 12. 2017.)

Nakon 1972. vitalni indeks na otoku Pagu je manji od sto, što znači da dolazi do negativne prirodne promjene, odnosno prirodnog pada. Iznimka su samo 1977., 1990., 1993. i 2011.godine kada je vitalni indeks veći od sto (prirodni rast). Prethodno su navedeni apsolutni pokazatelji koji su ukazali na neke opće razvojne tendencije, od kojih je svakako najznačajnije ukupno smanjenje nataliteta i povećanje mortaliteta koje je karakteristično za cijeli otok, odnosno svako pojedino naselje. Međutim, kao što je to već prije navedeno, od 1990-ih do danas za otok Pag je karakterističan polariziran razvoj. Otok se dijeli na dva pola razvoja kojeg predvodi grad Novalja na sjeverozapadnom djelu otoka i grad Pag na jugoistočnom dijelu otoka. Kada se promatraju pokazatelji prirodnog kretanja tih dvaju gradova u poslijednjih 20 godina može se doći do zanimljivih zaključaka.

Sl. 16. Usporedba sastavnica prirodnog kretanja grada Paga i grada Novalje 1996.-2016.

Izvor: Tablogrami 1964.-2011.. Državni zavod za statistiku. Zagreb, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012.; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2012. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013.; Prirodno kretanjestanovništva Republike Hrvatske u 2013. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb,2014.; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2014. – priopćenje, Državnizavod za statistiku, Zagreb, 2015. .; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016. .; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2016. – priopćenje, Državnizavod za statistiku, Zagreb, 2017. (11. 12. 2017.)

Naime, usporedbom pokazatelja prirodnog kretanja grada Paga i grada Novalje vidi se da je u poslijednjih 20 godina grad Pag imao znatno negativnije prirodno kretanje od grada Novalje. Tomu u prilog ide činjenica da se Novalja u poslijednjih 20 godina zbog razvoja turizma značajno razvila što se odrazilo i na demografsku sliku, dok je Pag značajno nazadovao. Usporedbe radi, u periodu od 1996. do 2016. godine u gradu Pagu je rođeno 419 beba, dok je umrlo 778 osoba. U istom tom periodu u gradu Novalji je rođeno čak sto beba više, odnosno 519, dok je umrlo 657 osoba. Kada se dakle promatra ukupno prirodno kretanje otoka Paga može se zaključiti da grad Novalja kao pol razvoja sjeverozapadnog dijela otoka najviše doprinosi ukupnoj rodnosti na otoku pa stoga prirodno kretanje stanovništva uvelike ovisi upravo o samome gradu Novalji. Grad Pag je, s druge pak strane, imao znatno veći broj umrlih nego Novalja te je stoga negativno doprinjeo ionako već lošoj demografskoj slici cijelog otoka koju karakteriziraveliki udio starog stanovništva i

smanjivanje udjela mladog stanovništva. Smanjenje stopa nataliteta uz istovremeno relativno visoke stope mortaliteta u oba naselja negativno se odražava na biološku strukturu Pažana.

6.3. Migracije

Druga sastavnica ukupnog kretanja stanovništva je migracija koja će u ovom poglavlju biti analizirana zajedno s dnevnom migracijom, odnosno cirkulacijom. Iseljavanje iz nekog prostora ima dvostruki učinak: trenutačni (trenutačni gubitak stanovništva) i dugoročni (odnosi sa sobom sva buduća rađanja) (Nejašmić, 2005). Kada se uzmu u obzir povijesno-demografske značajke otoka Paga, može se reći da su noviji loši demografski trendovi rezultat stoljetne emigracije pretežito mladog stanovništva reproduktivne dobi te su za aktualnu nepovoljnu demografsku sliku otoka Paga posebno značajni upravo dugoročni učinci (Nakićen, Čuka, 2016). Kao što je to već prije navedeno, do druge polovine 20. stoljeća otok Pag su pogodila dva značajnija vala emigracije od kojih je najznačajniji onaj početkom 20. stoljeća kada je zbog filoksere velik broj otočana napustio otok, dok je drugi val bio za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata nastavljena je depopulacija emigracijom mladoga radno aktivnog stanovništva koja je već znatno abradirala demografsku bazu većine otočnih naselja tijekom druge polovine 19. i prve polovine 20. stoljeća. Za razliku od prvih iseljeničkih struja u kojima je najviše sudjelovalo muško stanovništvo, poslijeratno iseljavanje, sukladno općim društveno-gospodarskim mijenama i promjeni položaja žene u obitelji, obuhvaćalo je i muško i žensko stanovništvo. Od druge polovine 20. stoljeća zbog sve intenzivnije urbanizacije i industrijalizacije hrvatskih gradova, a sve nepovoljnijih prilika na otocima, pa tako i Pagu, velik broj otočana se zbog školovanja ili zaposlenja preselio u ostale gradove u Hrvatskoj. Stanovnici Paga su se najviše iseljavali u Rijeku i Zadar (Faričić, 2012).

Tab. 6. Migracijski saldo stanovništva otoka Paga 1971.-2011.

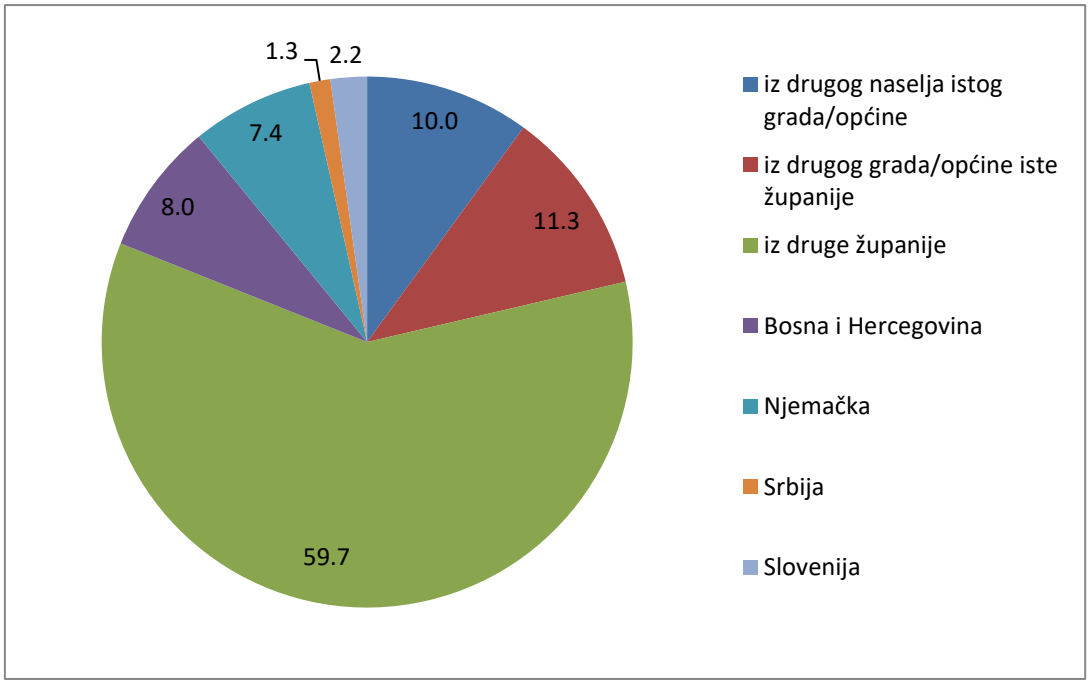
Međupopisno razdoblje	Popisna promjena	Prirodna promjena	Migracijski saldo
1971.-1981.	-439	-60	-379
1981.-1991.	512	-144	656
1991.-2001.	429	-216	645
2001.-2011.	661	-241	902
1971.-2011.	**1163**	**-661**	**1824**

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske u razdoblju 1857.-2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Stanovništvo prema starosti i spolu, po naseljima, Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 1964.-2010., Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD- ROM; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2011. – priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012. (12. 12. 2017.)

Analizom podataka o prirodnoj i popisnoj promjeni, od 1971. do 2011., za otok Pag utvrđen je pozitivni migracijski saldo od 1824 stanovnika (Tab.6.). Migracijski saldo za navedeno razdoblje je razmjerno visok iz dva razloga. Prvi razlog je različita metodologija upotrijebljena u pojedinim popisima, dok je drugi razlog tzv. „administrativno“ doseljavanje gdje su vlasnici kuća prijavljivali svoje prebivalište na otoku Pagu zbog poreznih olakšica, mogućnosti dobivanja besplatnih dozvola za ribolov za osobne potrebe i reguliranja besplatnoga prijevoza linijskim brodovima na relaciji kopno-otok-kopno (Faričić, Graovac, Čuka, 2010). Negativni migracijski saldo zabilježen je u razdoblju od 1971. do 1981. kada je otok Pag zahvatio veliki val iseljavanja posebice mladog, fertilnog i ekonomski aktivnog stanovništva. Do iseljavanja je došlo zbog intenzivne industrijalizacije i litoralizacije na hrvatskom priobalju (Pažani su posebice selili u Rijeku i Zadar) gdje su Pažani bili važan izvor radne snage (Nakićen, Čuka, 2016). Od tada je iseljavanje s otoka Paga usporenije uglavnom zbog činjenice da su na otoku Pagu ostali malobrojni pretežito stariji stanovnici koji nisu značajnije motivirani za iseljavanje (Faričić, 2012). U slijedećem razdoblju (1981.-1991. godine) zabilježen je pozitivan migracijski saldo poradi činjenice da je smanjen kontigent mladih stanovnika, odnosno potencijalnih iseljenika kao i zbog toga što su popisom 1991. obuhvaćeni i oni stanovnici koji borave u inozemstvu, a na otoku zapravo nisu bili godinama. Migracijski saldo bio je pozitivan od 1981. do 2011. godine, a jedan od glavnih razloga zbog kojeg je oslabilo iseljavanje treba tražiti u snažnijem razvoju turizma

na otoku Pagu u tom periodu. „Također, od osamdesetih su primijećena i povratna kretanja s kopna na otok. No riječ je uglavnom o starijem stanovništvu koje je svoj radni vijek proživjelo u nekom od hrvatskih gradova, a umirovljeničke dane odlučilo je provesti na rodnom otoku te o onima koji su na otok došli nakon udaje/ženidbe. (Faričić, 2012, 281)".

Prema popisu iz 2011. većinu ukupnog stanovništva činilo je domicilno stanovništvo, od ukupnog broja popisanih 48,7% živilo je u mjestu stanovanja od rođenja dok ih je doseljeno u mjesto stanovanja 38% (ostalih 13,3% je nepoznato) (*Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama).* Iako se 38% doima mnogo, bitno je istaknuti da popisi stanovništva evidentiraju migraciju stanovništva iz prethodnog prebivališta prije kritičnog trenutka u tijeku cijelog života pa stoga taj postotak i nije toliko velik. Za obilježja dosadašnje migracije korisno je promotriti mjesto podrijetla doseljenika prema Popisu stanovništva 2011. godine.

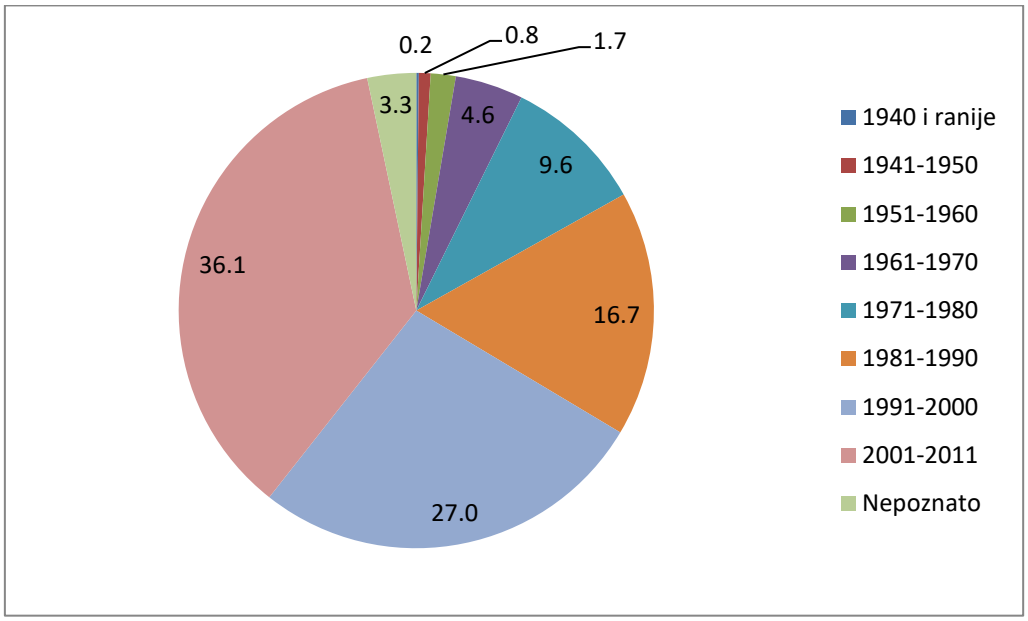

Sl. 17. Doseljeni prema području iz kojeg su doselili na otok Pag 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr (15. 12. 2017.)

U kategoriji doseljenog stanovništva najveći je udio onih koji su se doselili iz iz druge županije (59,7%), dok je od ukupnog broja doseljenih na Pag 81,1% doselilo s prostora Republike Hrvatske. Iz drugog naselja istog grade/općine je 10%, dok je iz drugog grada/općine iste županije bilo 11,3% doseljenika. Među inozemnim doseljenicima najveći

udio zauzimaju oni iz Bosne i Hercegovine (8%) i Njemačke (7,4%). Gotovo četvrtina doseljenog stanovništva (19,9%) na Pag se doselilo iz inozemstva, što je posljedica značajne paške emigracije u svijetu. Veliki broj Pažana koji su svoj radni vijek proveli u inozemstvu ili u nekim većim hrvatskim gradovima (Rijeka, Zadar) odlučio je svoje umirovljeničke dane provesti na rodnom otoku. Turizam je glavni suvremeni imigracijski čimbenik u hrvatskome otočnom prostoru koji je potaknuo i dolazak neotočana na otoke na kojima su se gradili turistički objekti. Stoga pojedina otočna naselja bilježe u svojoj demografskoj strukturi značajan, ponekad i natpolovičan udio alohtonog stanovništva (Nakićen, Čuka, 2016). Upravo zbog razvoja turizma postoji jako veliki postotak doseljenih iz drugih županije koji su prvenstveno bili motivirani zapošljavanjem u turizmu (sezonski radnici), kao i atraktivnošću paškog prostora (čist zrak, čisto more, povoljni klimatski uvjeti, lijep krajobraz, mirna i sigurna sredina).

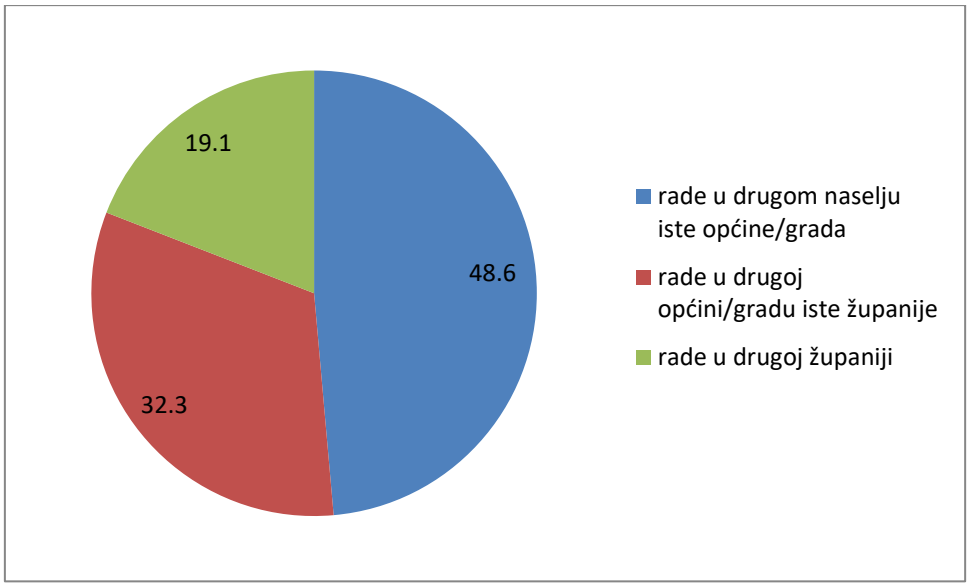
Sl. 18. Doseljeni prema vremenu kad su doselili na otok Pag 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Doseljeni u naselje stanovanja prema razdoblju doseljenja po gradovima/općinama, www.dzs.hr (16. 12. 2017.)

Gotovo 80% stanovništva na otok Pag je doselilo između 1981. i 2011. što je logično budući da je sam otok Pag bio pretežito emigracijsko područje do 1971. godine. Upravo zbog razvoja industrije, turizma i prometne infrastrukture 1970-ih godina otok Pag postaje privlačan za doseljenike. Najveće doseljenje stanovništva dogodilo se u poslijednjem međupopisnom razdoblju (2001.-2011.) kada je doselilo više od trećine stanovnika (36,1%), a razlog je već spomenuti turizam koji predstavlja glavni *pull faktor* ili privlačni faktor.

Drugi pokazatelj migracije koji će biti analiziran je dnevna/tjedna migracija, odnosno cirkulacija radnika i učenika koja nastaje kada su mjesto rada/školovanja/opskrbe prostorno razdvojeni. Preduvjet dnevne, tjedne ili povremene migracije je prometna povezanost. Obujam dnevne migracije ukazuje na ostvareni stupanj općeg razvoja prema modelu tranzicije prostorne mobilnosti (Nejašmić, 2005).

Udio dnevnih i tjednih migranata u ukupnom stanovništvu otoka Paga 2011. godine bio je 13,3% od kojih je velika većina otpala na dnevne migrante (čak 10,4%). Tako nizak postotak posljedica je velike koncetracije stanovništva u dva gradska središta (Pag i Novalja) gdje su smještene i glavne funkcije. Stanovništvo otoka Paga u znatno je boljoj situaciji u odnosu na stanovništvo ostalih sjevernodalatinskih otoka zbog toga što je otok izuzetno dobro prometno povezan (katamaran, trajekt, most) kao i zbog toga što gradovi Pag i Novalja ipak imaju relativno velik broj središnjo-mjesnih funkcija. Analizirali li se kontigent dnevnih migranata malo dublje uočava se da 60,6% otpada na aktivne radnike koji obavljaju zanimanje, 37,8% na učenike i samo 1,6% na studente. Visok postotak populacije učenika koji sudjeluju u dnevnim migracijama upućuje na to da učenici otoka Paga svakodnevno putuju u školu i to najviše iz manjih otočnih naselja u kojima nema osnovne škole, u veća naselja poput Paga, Novalje i Povljane. Grad Pag je jedino naselje na otoku Pagu koje osim osnovne škole ima i srednju školu stoga gradu Pagu gravitira cijeli otok Pag što se tiče srednješkolskog obrazovanja. Važnu ulogu u navedenim dnevnim migracijama ima Zadar, koji kao najbliži gravitirajući centar privlači velik broj učenika, koji se u nedostatku odjeljenja i kapaciteta paške srednje škole odlučuju za one u Zadru. Dnevna migracija učenika i aktivnih radnika koji putuju na relaciji otok Pag-Zadar moguća je upravo zahvaljujući povezanosti Paga s kopnom, odnosno postojanju Paškog mosta koji je izuzetno važan za život otočnog stanovništva. Kada se pak analizira kontigent tjednih migranata situacija se bitno mijenja. Naime, 38% otpada na aktivne radnike koji obavljaju zanimanje, kao i na studente, dok na učenike otpada 24%. Razlog znatno većeg postotka populacije studenata je činjenica da je najbliži sveučilišni centar u Zadru (iako postoji i značajan udio studenata koji studiraju u Rijeci) koji je ipak daleko za dnevnu migraciju.

Sl. 19. Odredište dnevne migracije aktivnih radnika koji obavljaju zanimanje na otoku Pagu 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011. : dnevni i tjedni migranti, po naseljima, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb (17. 12. 2017.)

Kada se promatra odredište najzastupljenijeg kontingenta dnevnih migranata tj. aktivni koji obavljaju zanimanje vidi se očita prostorna orijentacija (Sl.19.). Gotovo polovina (48,6%) aktivnih koji obavljaju zanimanje dnevno je migriralo u drugo naselje iste općine/grada, uglavnom u Pag i Novalju (manje naselja koja administrativno pripadaju Pagu i Novalji) što upućuje na to da Pag i Novalja, kao dva najveća naselja na otoku Pagu, predstavljaju važne centre rada u kojima se zapošljava otočno stanovništvo. Gotovo trećina aktivnih koji obavljaju zanimanje putovala je na posao u drugu općinu/grad iste županije (najvećim dijelom u Zadar). Iznenađuje relativno visoki udio onih koji su putovali na posao u drugu županiju (19,1%). Razlog tomu vjerojatno leži u činjenici što je otok Pag administrativno podijeljen u dvije županije što bi značilo da ako npr. osoba živi u Pagu, a radi u Novalji, statistički putuje u drugu županiju, iako je udaljenost između Paga i Novalje oko 26 km.

6.4. Tipovi općeg (ukupnog) kretanja stanovništva

Radi boljeg utvrđivanja dinamičkih sastavnica stanovništva određenog područja u nekom vremenskom razdoblju, izdvajaju se tipovi općeg kretanja stanovništva na temelju korelacije popisne promjene, prirodne promjene i migracijske bilance. Ovisno o tome je li migracijska bilanca pozitivna ili negativna određuje se je li prostor emigracijskog (E) ili

imigracijskog (I) karaktera (Nejašmić, 2005). Prema intenzitetu migracijske bilance i prirodne promjene (apsolutno ili relativno) prostorne jedinice se svrstavaju u osam glavnih tipova – četiri emigracijska (E^1 – emigracija, E^2 – depopulacija, E^3 – izrazita depopulacija, E^4 – izumiranje) i četiri imigracijska (I^1 – porast imigracijom, I^2 – obnova imigracijom, I^3 – slaba obnova imigracijom, I^4 – vrlo slaba obnova imigracijom).

Za određivanje tipova općeg kretanja koristi se vitalno-statistička metoda u kojoj se oduzimanjem stope prirodne promjene od stope ukupne promjene dobije stopa neto-migracije, a iz njihova međuodnosa proizlaze tipovi općeg kretanja stanovništva.

Tab. 7. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga, grada Paga i grada Novalje od 2001. do 2011. godine

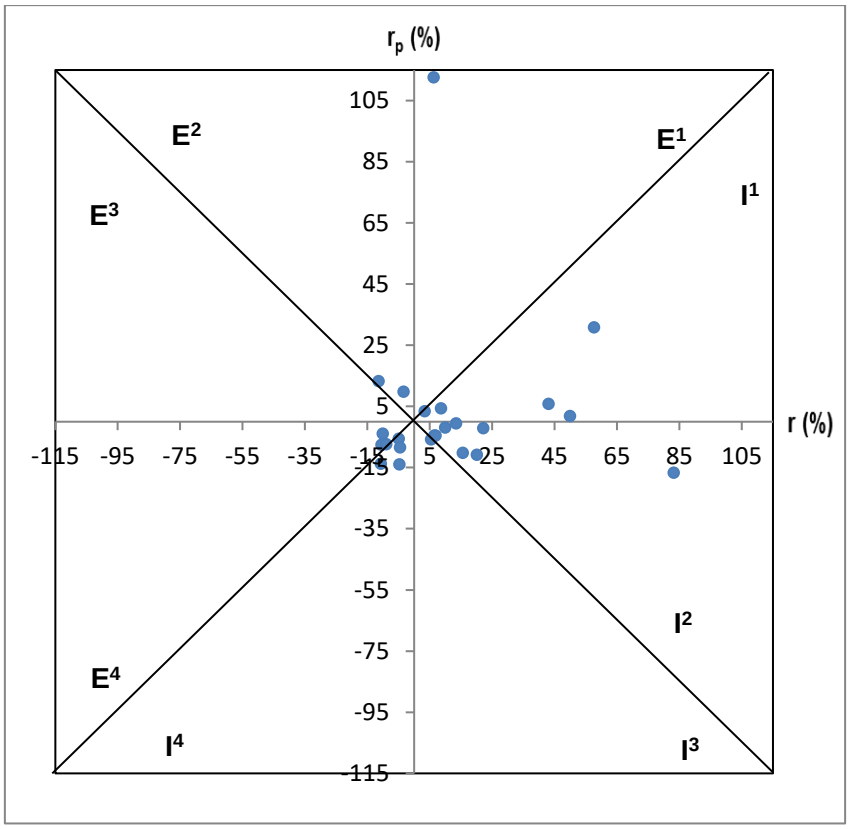
	Broj stanovnika		Ukupna promjena		Prirodna promjena		Migracijski saldo		Tip OKS
	2001.	2011.	aps.	%	aps.	%	aps.	%	
	P_1	P_2	D	r	P_r	r_p	M_s	m_s	
Pag	2701	2849	148	5,5	-158	-5,8	306	11,3	I^3
Novalja	2078	2358	280	13,5	-13	-0,6	293	14,1	I^2
Otok Pag	8398	9059	661	7,9	-241	-2,9	902	10,7	I^2

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*:* stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Tablogrami rođenih i umrlih po naseljima 1964. – 2011., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb (18. 12. 2017.)

Analizom statističkih podataka za četiri desetogodišnja razdoblja od 1971. do 2011. godine određeni su tipovi općega kretanja posebice za sva naselja otoka Paga, a potom i za otok u cjelini (Tab. 11. u prilozima). U razdoblju od 1971. do 1981. više od pola (14/25) naselja na otoku imala su tip općeg kretanja E^4 (izumiranje), što i ne začuđuje s obzirom na to da je upravo u to vrijeme pojačana emigracija s otoka prema kopnu, na kojemu su se intenzivno razvijali sekundarni i tercijarni sektar, posebice industrija (Čuka, 2006).

Značajno je da je ukupan pad broja stanovnika u navedenom razdoblju najveći u malim naseljima koja se uglavnom nalaze na periferiji otoka Paga (uz poluotok Lun, jugoistočni dio Paga i ostala naselja Barbata- Vidalići i Casku). Zanimljiva je činjenica da je Novalja u tom periodu također imala tip općeg kretanja E^4 (izumiranje), dok je Pag imao tip općeg kretanja I^3 (slaba obnova imigracijom). U razdoblju između 1981. i 1991. godine nastavlja se nepovoljan demografski trend, u kojem je i dalje najveći broj naselja (11/25)

imao tip općeg kretanja E^4 (izumiranje), dok je zabilježen i relativno velik broj naselja s pozitivnim demografskim kretanjem (7/25 naselja imala su tip općeg kretanja I^1 – porast imigracijom), što je vjerojatno posljedica razvoja turizma 1980-ih godina (veće doseljavanje zbog zapošljavanja u turizmu). Metodologijom popisa 1991. osim stanovništva u inozemstvu u većem broju među stalnim stanovništvom popisani su "trenutno odsutni" (Čuka, 2006). Zanimljiva je činjenica da ako se uzme u obzir samo stanovništvo u zemlji, otok Pag u navedenom razdoblju je imao tip općeg kretanja E^4 (izumiranje), a kada se pak uzmu u obzir ljudi u inozemstvu kao i „trenutno odsutni“ otok Pag imao bi tip općeg kretanja I^2 (obnova imigracijom). Razdoblje između 1991. i 2001. karakterizira relativno pozitivna promjena u odnosu na prethodna razdoblja. Naime, čak 18 naselja otoka Paga imalo je tip općeg kretanja ili I^1(porast migracijom) ili I^2(obnova migracijom) bez obzira na metodologiju (i u slučaju da se priboji stanovništvo u inozemstvu tip općeg kretanja bi bio isti). Činjenica je da poradi starosnog sastava stanovništva u novije doba nema znatnijeg iseljavanja, jer su mladi uglavnom već iselili (Faričić, 2012). Tipovi općeg kretanja stanovništva od 2001. do 2011. jasno pokazuju utjecaj kako stvarnih tako i fiktivnih migracija na otok Pag. Naime, dok su u razdoblju druge polovine 20. stoljeća sve do popisa 1991. (Tab.11.) na otoku Pagu dominirali emigracijski tipovi općeg kretanja stanovništva u poslijednjem međupopisnom razdoblju zabilježen je trend slabe regeneracije imigracijom (Tab.7.). Tako je otok Pag prema zadnjem popisu 2011. u odnosu na 2001. imao stopu ukupne promjene u iznosu od 7,9% , budući da je stopa neto-migracije iznosila 10,7%, a stopa prirodne promjene -2,9% te je time imao I_2 tip općeg kretanja (obnova imigracijom) stanovništva. I_2 tip općeg kretanja stanovništva u zadnjem međupopisnom razdoblju imali su i ostali premošteni otoci u Hrvatskoj, kao i otoci sjevernodalmatinske skupine zbog vrlo visoke pozitivne stope popisne promjene koja je uvjetovana visokim stopama migracija (Lajić, Mišetić, 2013).

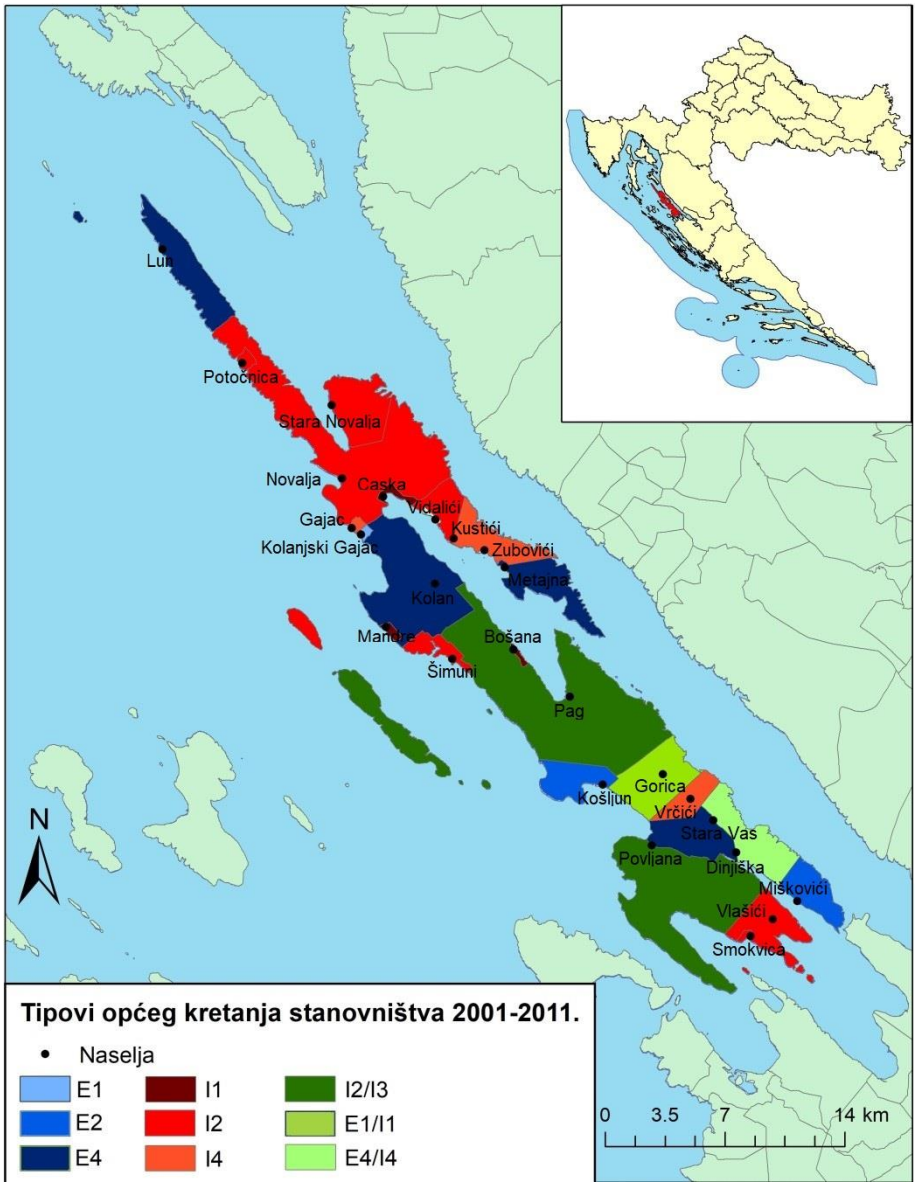

Sl. 20. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima otoka Paga 2001.-2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*:* stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Tablogrami rođenih i umrlih po naseljima 1964. – 2011., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb (19. 12. 2017.)

Što se tiče pojedinačnih tipova općeg kretanja za naselja otoka Paga od 2001. do 2011. godine, izrađen je dijagram rasipanja s osima u obliku križa kao jedna od najčešće korištenih grafičkih metoda za egzaktno određivanje tipova općeg kretanja stanovništva kod većeg broja prostornih jedinica. Oblak točaka koje predstavljaju pojedina naselja otoka Paga okupljen je blizu ishodišta jer je naselje Kolanjski Gajac imalo ekstremno visoku stopu prirodne promjene, dok naselje Vidalići nije moglo biti prikazano (stopa ukupne promjene u iznosu od 1000%). Većina naselja gravitira pozitivnom kvadrantu dijagrama, naročito razredu I^2 (obnova imigracijom). No treba istaknuti da postoje i naselja u drugim kategorijama, što znači da nije cijeli prostor izrazito emigracijski i depopulacijski.

Nedostatak ove grafičke metode je da se ne vidi koja su to naselja, a još je manje poznato gdje se nalaze.

Sl. 21. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima otoka Paga 2001. – 2011.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*:* stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr*;* Tablogrami rođenih i umrlih po naseljima 1964. – 2011., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb (19. 12. 2017.)

Upravo iz tog razloga izrađena je koropletna karta s tipovima općeg kretanja stanovništva na kojem su sadržani prostorni odnosi te se na temelju toga može doći do raznih zaključaka (Sl.21.) Na prvi pogled se vidi da sjeverozapadni dio otoka ima povoljnija, dok jugoistočni dio ima negativnija kretanja stanovništva (granica se skoro poklapa s administrativnom granicom između Ličko-senjske i Zadarske županije). Kao što je već prethodno navedeno, za otok Pag karakterističan je polarizirani razvoj u kojem postoje dva središta: Pag i Novalja. Poslijednjih dvadeset godina Pag značajno stagnira i nazaduje, dok

Novalja napreduje što se odrazilo i na kretanje stanovništva tih dva pola razvoja. Novalja i naselja blizu Novalje imaju pozitivniju stopu neto-migracije i stopu prirodne promjene od Paga i naselja u blizini Paga. Samo jedno naselje (Gorica) ima prijelazni tip općeg kretanja stanovništva kod kojeg u ukupnoj promjeni nije sudjelovala migracijska promjena (E^1/I^1). Međutim, to ne mora značiti da ondje nitko nije doselio ni odselio, nego da je ukupna razlika između njih jednaka nuli (r=3,4%; r_p=3,4%). Od ukupno 25 naselja, čak 15 naselja je imalo pozitivnu migracijsku bilancu i to su sve većinski turistička naselja. Neka naselja prividno su područja ekspanzije stanovništva imigracijom, a riječ je zapravo o izdvajanju tih naselja iz prostorno-statističkog obuhvata nekadašnjih većih naselja (primjerice Bošane, Gajca, Kolanjskog Gajca, Vidalića). Osim toga, naselja poput Mandra, Gajca i Bošane imali su prethodno spomenuto fiktivno povećanje stanovništva imigracijom što je posljedica uvrštavanja vlasnika kuća za odmor u rezidencijalni kontigent (Faričić, 2012). Iako je većina naselja imala neki od četiriju imigracijskih tipova općeg kretanja stanovništva, četiri naselja su imala najnepovoljniji tip općeg kretanja stanovništva- E^4 (izumiranje). Radi se o slijedećim naseljima: Kolan, Stara Vas, Lun i Metajna i razlozi zbog kojih su imali nepovoljno kretanje stanovništva leži u geografiji samog otoka Paga (Kolan i Stara Vas uz ostarjelo stanovništvo nemaju izlaz za more stoga nemaju razvijen turizam, dok se Lun i Metajna nalaze na periferiji otoka Paga).

7. SASTAV STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA PREMA DOBI I SPOLU

„Sastav prema dobi i spolu jedan je od najvažnijih pokazatelja potencijalne živosti i biodinamike stanovništva određenog područja, posebice zbog svojih društvenih i gospodarskih implikacija“ (Nejašmić, 2005, 168). Iz dobnog sastava proizlaze ključni kontigenti stanovništva za biološku reprodukciju (rodnost i smrtnost) i društveno-gospodarski razvoj. Većim dijelom 20. stoljeća na hrvatskom su otočju, pa tako i na Pagu dominirali negativni demografski procesi. Dugogodišnja emigracijska kretanja i potom prirodna depopulacija rezultirali su starenjem populacije i slabljenjem biodinamičkih potencijala otočnog stanovništva. Nakon emigracijskog razdoblja, kako je već navedeno, u posljednja dva međupopisna razdoblja na hrvatskom je otočju zabilježeno jačanje pozitivne migracijske sastavnice i rast broja stanovnika (Lajić, Mišetić, 2013). Budući da je otok Pag

bilježio pozitivno opće kretanje stanovništva u poslijednjih 20 godina za očekivati je da će i pokazatelji dobnog sastava stanovništva biti pozitivni te je stoga provedena analiza dobno- spolnog sastava stanovništva otoka Paga 2001. i 2011. godine. Za potrebe analize napravljena je tablica koja prikazuje pokazatelje sastava stanovništva otoka Paga prema spolu i dobi 2001. i 2011. kao i dobno spolna „piramida“ za isto razdoblje.

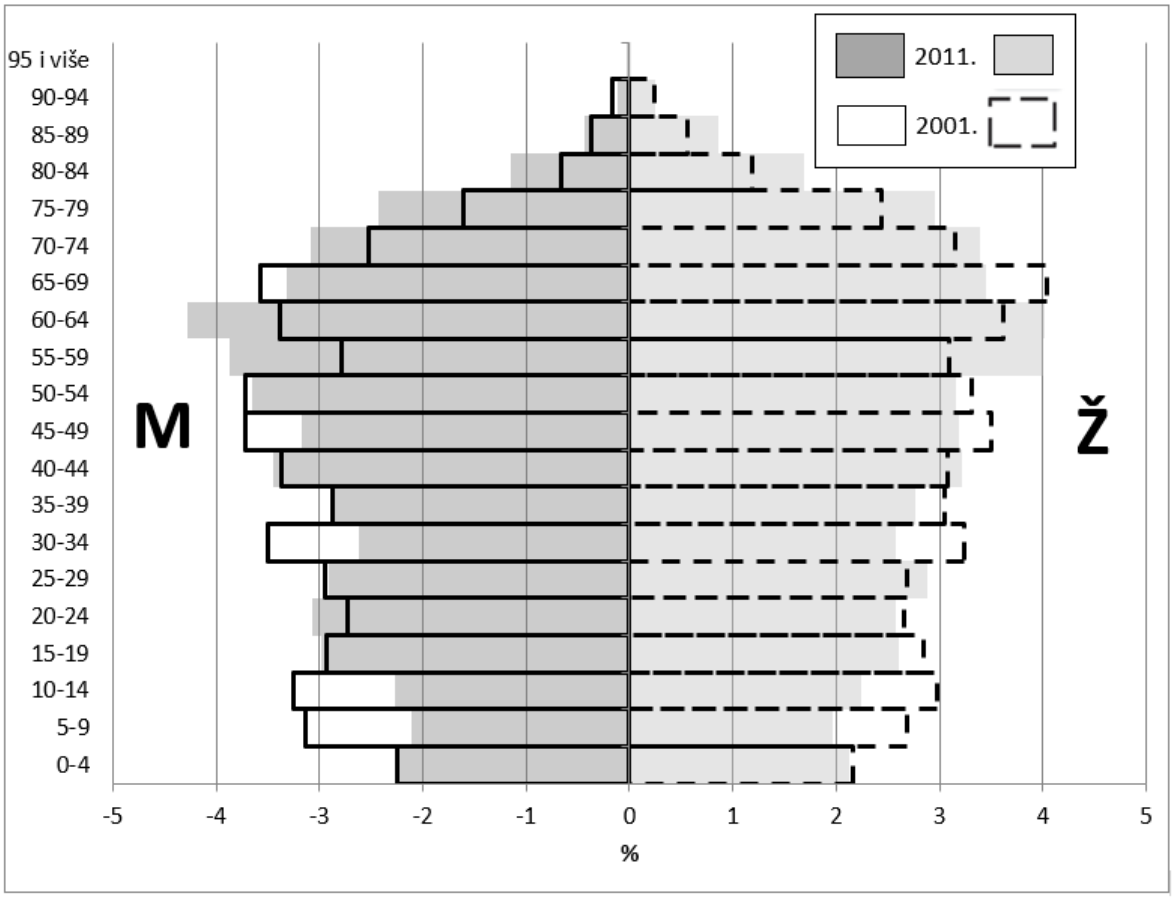
Tab. 8. Pokazatelji sastava stanovništva otoka Paga prema spolu i dobi 2001. i 2011. g.

	2001.	**2011.**	**Razlika**
Koeficijent feminiteta (k_f)	102,0	99,1	-2,9
Koeficijent feminiteta ($k_{f(20-39)}$)	96,6	94,0	-2,6
Udio mladog stanovništva (0-14) (%)	16,5	12,9	-3,6
Udio zrelog stanovništva (15-64) (%)	63,0	64,0	1
Udio starog stanovništva (65+) (%)	20,5	23,1	2,6
Indeks starosti (i_s)	124,5	178,6	54,1
Koeficijent dobne ovisnosti starih ($k_{d,\,s}$)	32,5	36,0	3,5
Prosječna starost (x)	42,2	45,0	2,8

k_f – opći koeficijent feminiteta (broj žena na 100 muškaraca)
$k_{f(20-39)}$-specifični koeficijent feminieta (broj žena u dobi od 20-39 na 100 muškaraca u istoj toj dobi)
i_s – indeks starosti – broj starih (65+) na 100 mladih stanovnika (0-14)
$k_{d,\,s}$ – koeficijent dobne ovisnosti starih – broj stanovnika u postradnoj dobi (65+) na 100 stanovnika u radnojdobi (15-64 g.)
Izvor: : Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, www.dzs.hr (19.12.2017.)

Analize su pokazale da u poslijednjem međupopisnom razdoblju (između 2001. i 2011.) nisu zabilježeni pozitivni pomaci kod pokazatelja dobnog sastava stanovništva. Dapače, zabilježeno je povećanje udjela starog stanovništva (65+) i smanjenje udjela mladog stanovništva (0-14) što upućuje na činjenicu da je porast broj stanovnika bio uzrokovan prethodno spomenutim „administrativnim“ („statističkim“) doseljavanjem u kojem su sudjelovali vlasnici kuća za odmor kao i starija populacija (Tab.8.). Stoga je prosječna dob kao najgrublji pokazatelj dobnog sastava koja se izračunava kao vagana aritmetička sredina povećana za 2,8 godina u međupopisnom razdoblju (s 42,2 2001. na 45,0 2011. godine).

Prosječna starost za otok Pag je 2011. godine iznosila 45 godina što je neznatno manje od prosječne starosti stanovnika hrvatskih otoka koja je iste godine iznosila 45,1 (Nakićen, Čuka, 2016), a smatra se da proces starenja počinje kada ona dosegne 30 godina, što znači da se radi o vrlo ostarjeloj populaciji. Udio dobne skupine iznad 65 godina od 23,1% također govori u prilog starenju, jer ono nastupa kad taj udio prijeđe 8% (Tab.8.). Udio mladog stanovništva (mlađi od 15 godina) smanjen je za 3,6 postotnih poena te je 2011. godine iznosio svega 12,9 čime je udio starog stanovništva bio veći za više od 10 postotnih poena u odnosu na udio mladog stanovništva. Tip ostarjelosti otoka Paga temeljen na bodovanju udjela starog i mladog stanovništva je duboka starost (Nejašmić, 2005). Što se tiče koeficijenta dobne ovisnosti starih koji iskazuje broj stanovnika u postradnoj dobi (65+) na 100 stanovnika u radnoj dobi (15-64 g.) on je povećan za 3,5 te je 2011. godine iznosio 36,0 što znači da je bilo 36 stanovnika starijih od 65 godina na 100 stanovnika u radnoj dobi. Sukladno povećanju prosječne starosti na Pagu je u porastu i indeks starosti. Upravo indeks starosti stanovništva otoka Paga još jednom otkriva ozbiljnost demografskog stanja. Naime, samo u jednom desetljeću na otoku Pagu se omjer starog i mladog stanovništva povećao za trećinu u korist stare populacije. „Brzina rasta indeksa starosti, a posebice njegove dosegnute vrijednosti dovode u pitanje ne samo biodinamički potencijal otočne populacije već i bilo kakav razvojni potencijal tog dijela Republike Hrvatske“ (Lajić, Mišetić, 2013, 196). Što se pak tiče koeficijenta feminiteta koji prikazuje broj žena na 100 muškaraca, on se smanjio sa 102,0 na 99,1 2011. godine. Dakle, trenutačno je omjer muškaraca i žena na otoku podjednak. Osim općeg koeficijenta feminiteta, postoji i tz. specifični koeficijent feminiteta koji prikazuje odnos muškaraca i žena u udajno-ženidbenoj dobi (20-39) koji je važan s aspekta biološke reprodukcije. Specifični koeficijent feminiteta u međupopisnom razdoblju smanjio se s 96,6 na 94,0 2011. godine čime je zabilježen blagi manjak žena u udajnoj dobi. „Nerazmjer između broja muškaraca i žena u udajno-ženidbenoj dobi posljedica je veće emigracije žena koje nakon završetka školovanja odlaze s otoka zbog zaposlenja ili udaje što u konačnici negativno utječe na bioreprodukciju stanovništva te pridonosi daljnjoj depopulaciji“ (Faričić, Graovac, Čuka, 2010, 162).

Sl. 22. Usporedna dobno-spolna piramida stanovništva otoka Paga 2001. i 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, www.dzs.hr (20. 12. 2017.)

Dvostruki histogram ili tzv. „piramida“ koristi se za zajednički prikaz dobno-spolne strukture. Za potrebe analize izrađena je usporedna dobno-spolna „piramida“ 2001. i 2011. iz koje je jasno vidi da je proces starenja stanovništva nastavljen, što se očituje u daljnjem sužavanju baze i širenju gornje polovice „piramide“ (Sl.22.). Naime, i 2001. godine se radilo o znatno ostarjeloj populaciji, s visokim udjelima zrelog stanovništva (15-64 godina starosti) od 63,0%, i posebno stare dobne skupine (65+) od 20,5%, a izrazito niskim udjelom mladog stanovništva (0-14) od 16,5 %. No, struktura iz 2011. godine je još nepovoljnija budući da je zabilježeno čak 64,0% zrelog stanovništva, 23,1% starog te tek 12,9% mladog stanovništva (Tab. 8.). Iz navedenog proizlazi da stanovništvo otoka Paga (prema oba popisa 2001. i 2011. godine) pripada tipu starog ili kontraktivnog stanovništva, što pokazuje i dobno-spolna piramida u obliku urne (Sl.22.) što ima i simbolično značenje s obzirom na prirodnu depopulaciju. Pomoću udjela petogodišnjih skupina mogu se rekonstruirati

čimbenici koji su izvršili presudan utjecaj na dosadašnji demografski razvoj otoka Paga. 2011. godine vidljiv je manjak stanovništva, posebice muškog spola, u dobi iznad 80 što je posljedica njihova stradavanja te jednim dijelom i odseljavanja u vrijeme Drugog svjetskog rata (tada su to bili mahom punoljetni mladići). Zbog nedostatka dijela stanovnika fertilne dobi, ali i općenito zbog nepovoljnih političko-gospodarskih uvjeta u isto je vrijeme smanjen i natalitet što se 2011. očituje u nedostatku broja otočana u dobi između 65 i 69 godina (Čuka, 2006). Proširenje broja otočana u dobi između 60 i 64 godina je posljedica poslijeratnog „baby booma“. Do suženja 2011. u broju otočana u dobi između 30 i 39 godina je najvjerojatnije došlo zbog smanjenje rodnosti u vrijeme snažnog iseljavanja mladog stanovništva zbog intenzivne industrijalizacije i litoralizacije na hrvatskom priobalju. Poslijednje suženje dogodilo se 2011. u broju otočana u dobi između 10 i 14 godina što je posljedica recentnog smanjenja stope rodnosti, koja je započela 1995. godine.

8. DRUŠTVENO-GOSPODARSKI SASTAV STANOVNIŠTVA OTOKA PAGA

8.1. Ekonomska struktura

Gospodarski sastav stanovništva dio je društveno-gospodarskog sastava (Nejašmić, 2005.), a međupopisne promjene koje se unutar gospodarskog sastava evidentiraju upućuju na ključne socio-geografske procese koji obilježavaju pojedina područja. Za razmatranje gospodarskog sastava nekog prostora temeljno polazište čini aktivno stanovništvo (Nejašmić, 2005.). Prema gospodarskoj aktivnosti, stanovništvo se općenito dijeli na aktivno i neaktivno. U gospodarski aktivno stanovništvo ubrajaju se sve zaposlene osobe, osobe koje obavljaju zanimanje, ali nisu u radnom odnosu te nezaposlene osobe u određenom razdoblju. Gospodarski neaktivni su praktički svi ostali stanovnici, među kojima su oni koji imaju samostalan izvor prihoda (umirovljenici, rentijeri, osobe koje se pripremaju za određeno zanimanje ili se školuju i imaju stipendiju) te uzdržavane osobe (djeca do navršene 15. godine, kućanice, osobe koje se pripremaju za određeno zanimanje ili se školuju na teret drugih te osobe koje su nesposobne za rad ili bolesne) (Nejašmić, 2005).

Tab. 9. Stanovništvo otoka Paga prema ekonomskoj aktivnosti 2011. godine (u %)

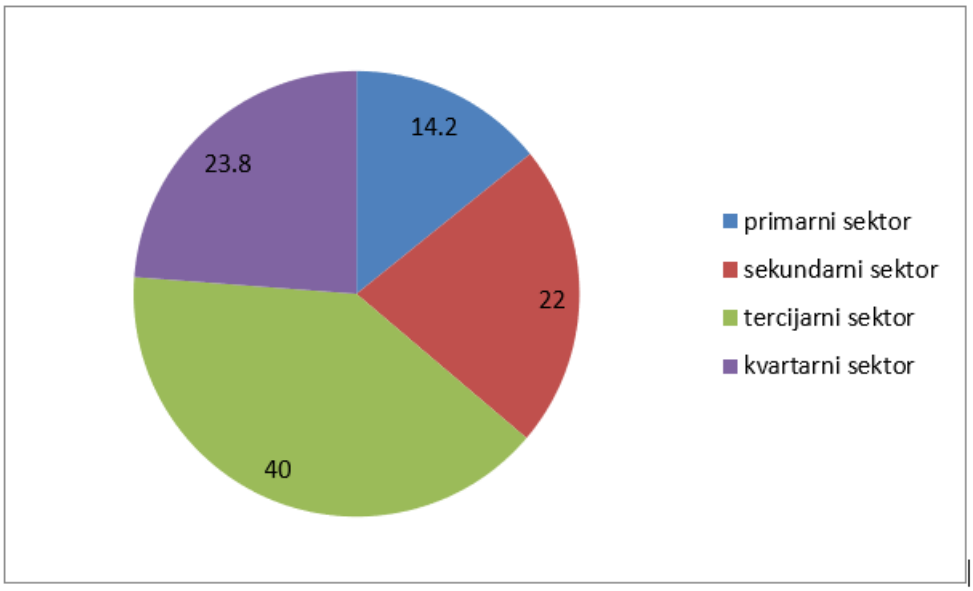
Administrativno-teritorijalna jedinica	Aktivno	Neaktivno	
		Umirovljenici	Ostali neaktivni *
Pag	48,4	34,1	17,5
Novalja	41.8	31,3	27,0
Ostala naselja	44.6	29,7	25,7
Otok Pag	45.1	32,2	22,7

*odnosi se i na stanovništvo mlađe od 15 godina

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011. Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr (21.12.2017.)

Nakon Drugog svjetskog rata zaposlenost se postupno povećavala uz manje oscilacije do 1989. U vrijeme i nakon Domovinskog rata zaposlenost naglo opada, dok se krajem devedesetih godina 20. stoljeća i u prvom desetljeću 21. stoljeća udio zaposlenih postupno povećava (Magaš, 2011). Prema podatcima Popisa stanovništva 2011. od ukupno 9059 stanovnika, djelatno (aktivno) je bilo njih 4086 ili 45,1 % što je više nego 2001. godine kada je bilo djelatno 41,3% odnosno 3471 stanovnika. Umirovljenika je bilo gotovo trećina, odnosno 32,2% dok je ostalih neaktivnih stanovnika bilo 22,7%. Grad Pag imao je veći broj aktivnog stanovništva kao i veći broj umirovljenika od Grada Novalje (Tab.9.). Zbog loše demografske slike (ostarjelo stanovništvo) sve je veći udio umirovljenika u ukupnoj populaciji što se negativno odražava na cjelokupni gospodarski razvoj otoka.

Gospodarski razvoj otoka Paga zasniva se na tradicionalnim oblicima poljoprivrede, ribarstva, vađenju soli i kamena, te na suvremenim oblicima industrije i turizma. Njih dopunjuju različite uslužne, obrtničke i prometne djelatnosti, pa danas otok Pag ima različite gospodarske mogućnosti (Magaš, 2011).

Sl. 23. Udio zaposlenih stanovnika otoka Paga prema glavnim sektorima djelatnosti 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31.ožujka 2011.:zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima i općinama, www.dzs.hr (22.12.2017.)

Iz udjela zaposlenih stanovnika otoka Paga prema glavnim djelatnostima 2011. godine vidi se da dominira tercijarni sektor (razvijen turizam) s čak 40% ukupnog broja, u sekundarnom sektoru zaposleno je manje od trećine (22,0%), slično kao i kvartarnom (23,8%) dok je u primarnom sektoru zaposleno najmanje stanovništva (14,2%).

Tab. 10. Zaposleni po općinama i gradovima otoka Paga prema sektorima djelatnosti 2011. g.

	Primarni sektor		**Sekundarni sektor**		**Tercijarni sektor**		**Kvartarni sektor**	
	Broj	**%**	**Broj**	**%**	**Broj**	**%**	**Broj**	**%**
Pag	221	15,9	306	22,0	526	37,8	337	24,2
Novalja	94	8,5	232	21,1	507	46,0	269	24,4
Povljana	26	11,2	63	27,0	89	38,2	55	23,6
Kolan	88	29,2	66	21,9	88	29,2	59	19,6
Ukupno	429	14,2	667	22,0	1210	40,0	720	23,8

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31.ožujka 2011.:zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima i općinama, www.dzs.hr (23.12.2017.)

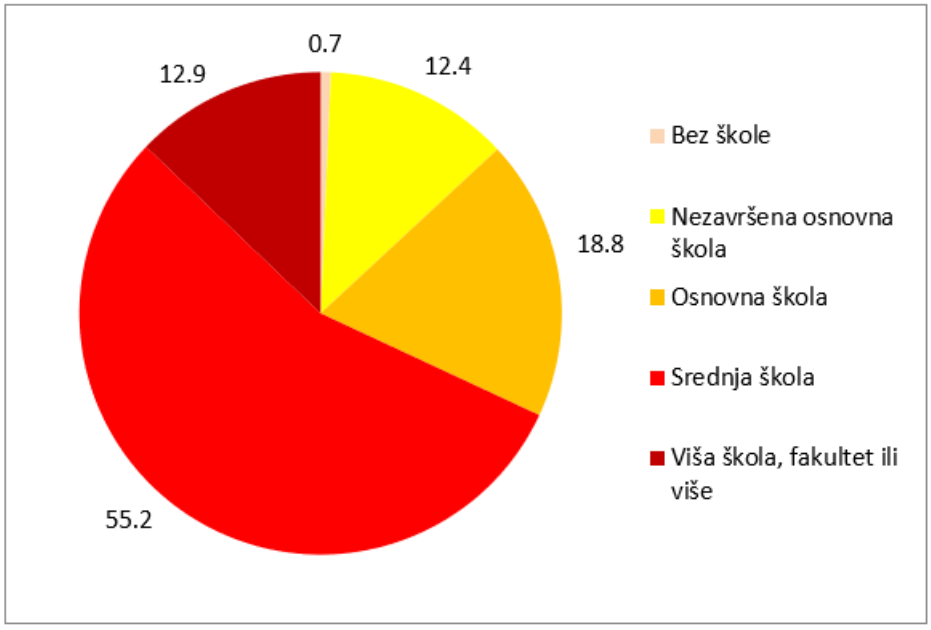
Iako je u primarnom sektoru zaposlen najmanji udio stanovništva (14,2%) na otoku Pagu se i u današnje moderno doba iskorištava glavnina prirodnih agrarnih resursa, osobito

u stočarstvu (ovčarstvo po kome se Pag ističe među hrvatskim otocima) i maslinarstvu što se održava na, u usporedbi s ostalim hrvatskim otocima, relativno visoki udio poljoprivrednog stanovništva. Tradicionalna agrarna i stočarska ekonomija se zadržala relativno dugo na otoku što je uvjetovalo kašnjenje procesa industrijalizacije. Prema popisu iz 2001., u primarnom sektoru bilo je zaposleno čak 22,6% što je dokaz da se veliki broj otočana bavi ovčarstvom kao dopunskim zanimanjem (sir i janjetina kao dopuna u turističkoj ponudi) ili glavnim zanimanjem jer upravo ta djelatnost donosi velike prihode (Paška janjetina i Paški sir poznati su kako u Hrvatskoj tako i diljem svijeta). Analizirajući zaposlenost prema sektorima po općinama i gradovima otoka Paga 2011. godine, može se vidjeti podatak da je u Općini Kolan u primarnom sektoru bilo zaposleno gotovo trećina stanovništva (29,2%) što ide u prilog činjenici da u Kolanu postoje čak četiri pogona za proizvodnju Paškog sira (*Sirana Gligora, Sirana MIH Pernjak, OPG Frane Zubović, OPG Emil Oštarić*) te je tamo potražnja za ovčjim mlijekom velika. U sekundarnom sektoru glavnu ulogu imaju rudarstvo, odnosno proizvodnja soli (*Solana Pag*) te prehrambena industrija (*Paška Sirana*). Turizam i ugostiteljstvo, koji spadaju pod tercijarni sektor, imali su veliku ulogu u transformaciji paškog otočkog prostora. Poslije puštanja u promet Jadranske turističke ceste i trajektnih veza s kopnom, te naročito nakon izgradnje mosta kopno-Pag 1968. godine, turistički promet bilježi visok i postojan porast (Magaš, 2011) do 1991. kada je zbog ratnih zbivanja u blizini otoka Paga turizam gotovo zamro. Turizam se opet intenzivirao od 2000. godine i rast je nastavljen sve do danas. Novalja prednjači što se tiče turističkog razvoja na otoku Pagu čemu ide u prilog činjenica da je 2011.godine u tercijarnom sektoru u Gradu Novalji bio zaposlen skoro svaki drugi stanovnik (46,0%). Razlog tomu je činjenica da se Novalja isporofilirala u važno turističko središte s brojnim turistima (plaža Zrće), intezivnom izgradnjom kuća za odmor, apartmana te pratećih ugostiteljskih i drugih sadržaja. Geografske osnove razvoja turističke aktivnosti na otoku Pagu određene su izvanredno velikim prostornim kapacitetom priobalnog kupališnog pojasa, razvojem suvremene prometne mreže na otoku i relativno povoljnim uvjetima komplementarnog razvoja poljoprivredne, a naročito stočarske proizvodnje u vezi s razvojem lokalnog tržišta i turističke potrošnje (Rogić, 1972). Razvoj turizma na otoku Pagu pratila je i izgradnja brojnih hotela (*„Pagus“, „Tony“, „Liburnija“, „Loža“* i dr.), kampova (*„Straško“, „Šimuni“*) i marine (*ACI marina* u Šimunima). Osim toga, u poslijednjih 30 godina otok Pag zahvatila je izuzetna „apartmanizacija“ (izgradnja vikendica i kuća za odmor) kojom se trajno narušila fizionomija nekih otočnih naselja. Na otoku Pagu dolazi do nastanka apartmanskih i vikend-naselja koja se počinju nezaustavljivo prostorno širiti.

Najpoznatija takva naselja su: Gajac (planirano apartmansko naselje nastalo 1980.-ih), Mandre, Bošana, Košljun, Šimuni, Povljana i Vlašići. Dakle, turizam je osim razvoja donio i neke negativne posljedice na otok od kojih je najistaknutija devastacija krajolika nekontroliranom izgradnjom kuća za odmor, te je stoga potrebno provesti sanaciju kojom bi se fizionomski i funkcionalno pokušala preobraziti ta naselja u kojima bi bio moguć ugodan boravak turista kao i trajan život na tom prostoru.

8.2. Obrazovna struktura

Obrazovni sastav stanovništva čini „ljudski kapital“ i jedan je od najznačajnijih obilježja stanovništva, posebno s gledišta potencijalnog gospodarskog razvoja određenog prostora (Nejašmić, 2005). Za razliku od dobnog, obrazovni sastav stanovništva otoka Paga znatno je povoljniji i predstavlja poticajni čimbenik društveno-gospodarskog razvoja. Iz dijagrama se jasno vidi da 12,4% stanovništva nema završeno primarno obrazovanje, malo manje od četvrtine ima završeno primarno (18,8%), preko pola (55,2%) ima završeno sekundarno, a osmina (12,9%) tercijarno obrazovanje (Slika 24).

Sl. 24. Stanovništvo otoka Paga u dobi 15 i više godine prema postignutom stupnju obrazovanja 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema spolu i završenoj školi, po gradovima/općinama, www.dzs.hr (23.12.2017.)

Što se tiče stanovništva bez škole kao i sa nezavršenom osnovnom školom radi se mahom o starijem stanovništvu koje je živjelo u vrijeme kad školovanje nije bilo od presudne

važnosti za uključivanje u društveni život. Najbrojnije je dakle stanovništvo sa završenom srednjom (55,2%) i osnovnom školom (18,8%) koje se najviše sastoji od zrelog stanovništva rođenog u vrijeme industrijalizacije kada je pronalazak posla bez osnovne ili srednje škole bio znatno otežan. Bitno je istaknuti da je 2011, na otoku Pagu djelovalo 11 osnovnih škola, organiziranih u dvije matične OŠ ("Juraj Dalmatinac" u Pagu s područnima u Povljani, Vlašićima, Dinjiški, Gorici i Vrčićima i "A. G. Matoš" u Novalji s područnima u Lunu, Jakišnici, Kolanu, Zubovićima, Metajni). Osim toga, u gradu Pagu djeluje srednja škola „Bartol Kašić“ i nudi 4 srednjoškolska programa te je time otok Pag jedini otok u sjevernodalmatinskoj skupini otoka kojima ima srednju školu. Ipak, navedena srednja škola ne zadovoljava potrebe paških srednjoškolaca pa oni na školovanje odlaze najviše u Zadar (prethodno spomenut velik broj učenika koji sudjeluju u dnevnim migracijama). Broj učenika u otočkoj srednjoj školi u Pagu prije agresije na Hrvatsku dosegao je maksimum 1980. godine i od tada uglavnom opada do 1986., a zatim je postupno rastao. U drugoj polovini devedesetih godina i početkom 21. stoljeća, broj učenika srednje škole stalno opada (Magaš, 2011).

Indeks obrazovanosti (I_O) jedinstveni je pokazatelj obrazovne strukture stanovništva koji stavlja u omjer umnožak udjela stanovništva sa završenim sekundarnim i tercijarnim obrazovanjem naprama udjelu stanovništva koje nema završeno primarno obrazovanje (Nejašmić, 2005). Otok Pag imao je 2011. godine indeks obrazovanosti 5,7. Što se tiče indeksa obrazovanosti po općinama i gradovima otoka Paga, najveći indeks obrazovanosti imao je Pag (6,4), potom Novalja (5,4), Kolan (4,6) i na samome kraju Povljana (3,0). Iz priloženog se može zaključiti da su gradovi imali veći indeks obrazovanosti u odnosu na općine što je posljedica koncentracije brojnih djelatnosti u gradovima i poslova koji traže veće obrazovanje i stručnost poput školstva, sudstva, uprave i policije.

Na samome kraju analize obrazovne strukture otoka Paga, bitno je istaknuti da je Popis 2011. godine po prvi puta ispitao osim školske spreme i informatičku pismenost stanovništva starijeg od 10 godina. Pritom je stanovništvo najviše kompetencija pokazalo u korištenju interneta i obrade teksta, a najmanje u tabličnim izračunima. Isto tako, vidljiv je tzv. „generacijski jaz“ budući da se velike većina stanovništva starijeg od 60 godina izjasnila da nema potrebna informatička znanja i vještine, dok je iznimno visok postotak mladog stanovništva imao vrlo visok stupanj informatičkih kompetencija (Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo staro 10 i više godina prema informatičkoj pismenosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr).

9. PERSPEKTIVE DEMOGRAFSKOG RAZVOJA OTOKA PAGA

Otok Pag izuzetno je atraktivan i složen prostor zbog međuovisnosti prirodno-geografskih i društveno-geografskih procesa te se može vrjednovati kao važan razvojni resurs, ponajviše u sklopu turističkog vrjednovanja otočnog prostora. Upravo zahvaljujući razvoju turizma otok Pag doživljava kao nikada prije u prošlosti nagao i brz razvoj, iako demografski razvoj otoka nije pratio tu dinamiku. Naime, otok je u promatranom razdoblju od druge polovine 20. stoljeća do danas brojem stanovnika uglavnom opadao ili stagnirao što zbog emigracije, tako i zbog smanjenja rodnosti. Od 1981. do danas bilježi se blagi porast (najviše imigracijom) u odnosu na prethodne popise (1953., 1961. i 1971.), no gledajući svekupno razdoblje od 1953. do 2011. otok Pag je 2011. godine imao 101 stanovnika manje nego 1953. godine. Pojedina su otočna naselja na Pagu depopulirala, dok je demografski ponder otoka u Pagu i Novalji bio vitalan. Osim turizma, suvremeno razdoblje obilježeno je i administrativnom podjelom otoka kao i sve većom polarizacijom otoka u dva razvojna žarišta - Pag i Novalju što može predstavljati prepreku u ravomjernom razvoju otoka. Iako je za otok Pag karakteristično smanjenje stope rodnosti, sve starija populacija kao i emigracija mladog stanovništva u potrazi za poslom i školovanjem te izuzetna sezonalnost turizma (zbog relativno kratke turističke sezone), otok Pag ima veći razvojni potencijal od ostalih sjevernodalmatinskih otoka budući da je Paškim mostom povezan s kopnom te je stoga integriran u obalni prometni sustav. To se održava na povoljniju demografsku strukturu, znatno blažu depopulaciju u odnosu na ostale otoke i veću gospodarsku vitalnost. Osim toga, osim razvijenog turizma i odlične prometne povezanosti te blizini regionalnom središtu - Zadru, na otoku Pagu je razvijena stočarska i poljodjelska proizvodnja (ovčarstvo i maslinarstvo) što dodatno nadopunjuje bogatu ponudu otoka te služi kao značajan izvor zarade lokalnom stanovništvu. S obzirom na sve navedene mogućnosti i potencijal prostora za očekivati je da će otok Pag u doglednoj budućnosti zadržati blagi porast stanovništva imigracijom, dok će prirodna promjena vrlo vjerojatno biti negativna, ako stopa rodnosti i stopa smrtnosti ne budu značajno odudarale od dosadašnjeg trenda. S obzirom na dosadašnje trendove, Novalja će zbog znatno povoljnije prirodne promjene bilježiti veći ukupni porast stanovništva, imat će više mladih (velika većina učenika paške srednje škole dolazi upravo

iz Novalje budući da u Pagu ima sve manje djece) te će biti privlačnija od Paga za doseljenike zbog bolje ekonomske situacije i razvijenijeg turizma. Za očekivati je daljnje pogoršanje dobno-spolne strukture budući da u doseljavanju stanovnika na otok Pag sudjeluje pretežito zrelo i staro stanovništvo. Najveći izazov predstavlja zadržavanje mladog stanovništva na otoku, koje će biti moguće ostvariti otvaranjem radnih mjesta kao i poboljšanjem kvalitete života na otoku (povećanje broja sadržaja na otoku). Potrebno je i osigurati zadovoljavajuću medicinsku skrb za sve starije otočno stanovništvo te omogućiti mladom stanovništvu kvalitetno obrazovanje te mogućnost sudjelovanja u životu i razvoju lokalne zajednice na dobrobit cijelog otoka.

10. Zaključak

Analiza demografskog razvoja otoka Paga od druge polovine 20. stoljeća do danas dala je uvid u stanje demografske slike otoka u poslijednjih 60-ak godina. Otok Pag je naš 5. otok po veličini koji je specifičan zbog graničnog položaja između Dalmacije i Sjevernog Jadrana, kao i administrativne podjele na Zadarsku i Ličko-senjsku županiju te činjenice da je povezan s kopnom (pseudo-otok). Otok se sastoji od 25 statističkih naselja podijeljenih u dva grada (Pag i Novalja) te dvije općine (Povljana i Kolan). Zbog prirodno-geografskih karakterističnosti (utjecaj mora i bure, krški reljef) otoka tradicionalno najvažnije gospodarske aktivnosti su bile proizvodnja soli i ovčarstvo, dok u drugoj polovini 20. stoljeća dolazi do transformacije krajolika pod utjecajem intezivnog razvoja turizma, prometa i industrije. Što se demografskog razvoja tiče, analizom je utvrđeno da je otok Pag u cjelosti zahvatio proces depopulacije i starenja stanovništva čime je potvrđena prva hipoteza. Međutim, pojedina naselja poput Novalje, Paga, Povljane i Mandra bilježila su pozitivnije kretanje broja stanovnika od ostatka naselja, dok su periferna naselja i naselja bez izlaza na obalno pročelje generalno imala negativne demografske pokazatelje. Prirodno kretanje broja stanovnika otoka Paga općenito je negativno, dok je mehaničko kretanje bilo pozitivno što je djelomično kompenziralo veće potencijalne gubitke stanovništva. Pozitvna migracijska bilanca jednim djelom je zabilježena zbog neusklađenosti metodologije popisa kao i zbog prijavljivanja prebivališta vlasnika vikendica na otoku (fiktivni porast), dok je drugim dijelom zaslužan turizam i atraktivnost paškog prostora. Pokazatelji prirodnog kretanja stanovništva otoka Paga otkrivaju činjenicu da je Novalja u znatno boljoj situaciji od Paga te se u posljednjih 20-ak godina intenzivno razvijala zahvaljujući turizmu, dok je Pag pretežito stagnirao što potvrđuje drugu hipotezu o postojanju dualizma u ekonomskom i demografskom razvoju Paga i Novalje. Novalja je time postala važan pol razvoja otoka čime je prekinuta višestoljetna dominacija Paga kao glavnog središta otoka. Za očekivati je da će se depopulacija otoka nastaviti zbog starenja stanovništva i negativnog prirodnog kretanja stanovništva, iako veliki potencijal otoka leži u turizmu koji može ublažiti negativne trendove kretanja stanovništva. Potrebno je povećati broj radnih mjesta i broj sadržaja te omogućiti kvalitetno obrazovanje i zdravstvenu zaštitu (zbog sve starijeg stanovništva) kako bi se zadržale mlade obitelji na otoku koje bi poslužile kao temelj razvoja otoka koji obiluje prirodnim bogatstvima, baštinom i iznimnim potencijalom.

POPIS LITERATURE

- Čuka, A. (2006): Utjecaj litoralizacije na demografski razvoj Dugog otoka, Geoadria, 11 (1): 63-92.
- Duplančić Leder, T., Ujević, T., Čala, M. (2004): Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1:25.000. Geoadria, 9, 1. Zadar, 5-32.
- Faričić, J. (2003.): Otok Pag na starim kartografskim prikazima, Geoadria, vol. 8, br. 1, Zadar, 47-126.
- Faričić, J., Graovac, V. i Čuka, A. (2010). Mali hrvatski otoci – radno-rezidencijalni prostor i/ili prostor odmora i rekreacije, Geoadria, 15 (1): 145–185.
- Faričić, J., (2012): Geografija sjevernodalmatinskih otoka, Školska knjiga, Zagreb.
- Kunkera, J. (1997): Novalja kroz 30 stoljeća, u: Novalja – grad (ur. Dabo, I.), Prosvjeta, Bjelovar, 149-173.
- Lajić, I., Mišetić, R., (2013): Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća, Migracijske i etničke teme, 29 (2): 169–199.
- Lončar, N. (2009): Geomorfološka regionalizacija srednjeg i južnog dijela otoka Paga, Geoadria, 14 (1): 5-25.
- Magaš, D. (2000.): Contribution to the Knowledge of the Geographical Characteristics of the Pag Island, Geoadria, br. 5, Zadar, 5-48.
- Magaš, D.(2011): Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja.
- Mirošević, L., Vukosav, B. (2010): Prostorni identitet otoka Paga i južnog podvelebitskog Primorja, Geoadria 15/1, Zadar, 81-108.
- Nakićen, J., Čuka, A. (2016): Demografski razvoj otoka Brača i sklonost otočana iseljavanju, Migracijske i etničke teme, br. 3, 319-351.
- Nejašmić, I. (2005): Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima.Zagreb: Školska knjiga.
- Peričić, Š. (2001.): Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 43, Zadar, 45-83.
- Rogić, V., (1972): Regionalno-geografski aspekt prostora paške komune, Geografski glasnik 33-34 (1), 141-157.
- Suić, M. (2001): Otok Pag – tipološka osobitost uz našu obalu, Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, 43, 13-28.

POPIS IZVORA

- URL 1 Paški most http://zadarski.slobodnadalmacija.hr/Portals/3/Images/2017/06/12/1497277324pag_most17-110617.jpg, 05. 12. 2017.
- *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske u razdoblju 1857.-2001.*, Državni zavod za
  statistiku, Zagreb, htp://www.dzs.hr.
- *Tablogrami rođenih i umrlih po naseljima 1964. – 2011.*, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2011.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012.
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2012.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013.
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2013.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2014.
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2014.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2015
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016
- *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2016.*, Priopćenje 7.1.1., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017
- *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2011, htp://www.dzs.hr.
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2011, htp:/www.dzs.hr.
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine:* stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo staro 10 i više godina prema informatičkoj pismenosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine:* stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*: Doseljeni u naselje stanovanja prema razdoblju doseljenja po gradovima/općinama, www.dzs.hr
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.* : dnevni i tjedni migranti, po naseljima, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.* Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, www.dzs.hr
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31.ožujka 2011*.: zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima i općinama, www.dzs.hr
- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011*.: stanovništvo staro 15 i više godina prema spolu i završenoj školi, po gradovima/općinama, www.dzs.hr

PRILOZI

Tab. 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga po naseljima od 1971.do 2001.

Otočna naselja	Međupopisna razdoblja	Popisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca	Tip
Bošana	1971.-1981.	7	0	7	I^3
	1981.-1991.	14	0	14	I^3
	1981.-1991.*	11	0	11	I^1
	1991.-2001.	5	1	4	I^1
	1991.-2001.*	8	1	7	I^1
Caska	1971.-1981.	-10	0	-10	E^4
	1981.-1991.	6	0	6	I^3
	1981.-1991.*	6	0	6	I^1
	1991.-2001.	7	-1	8	I^2
	1991.-2001.*	7	-1	8	I^2
Dinjiška	1971.-1981.	19	6	13	I^1
	1981.-1991.	25	-21	4	I^4
	1981.-1991.*	-13	-21	8	I^4
	1991.-2001.	-37	-27	-10	E^4
	1991.-2001.*	1	-27	28	I^3
Gajac	1971.-1981.	0	0	0	-
	1981.-1991.	5	0	5	I^1
	1981.-1991.*	0	0	0	-
	1991.-2001.	51	-4	55	I^2
	1991.-2001.*	56	-4	60	I^2
Gorica	1971.-1981.	-12	-8	-4	E^4
	1981.-1991.	11	-13	24	I^2
	1981.-1991.*	-11	-13	2	I^4
	1991.-2001.	-10	-2	-8	E^4
	1991.-2001.*	12	-2	14	I^2
Kolan	1971.-1981.	-55	0	-55	E^4
	1981.-1991.	-17	11	-6	E^3
	1981.-1991.*	-28	11	-39	E^2
	1991.-2001.	-102	-29	-73	E^4
	1991.-2001.*	-91	-29	-62	E^4
Kolanjski Gajac	1971.-1981.	0	0	0	-
	1981.-1991.	0	0	0	-
	1981.-1991.*	0	0	0	-
	1991.-2001.	16	0	16	I^1
	1991.-2001.*	16	0	16	I^1
Košljun	1971.-1981.	-9	0	-9	E^4
	1981.-1991.	33	0	33	I^1
	1981.-1991.*	32	0	32	I^1
	1991.-2001.	15	-1	16	I^2
	1991.-2001.*	16	-1	17	I^2

Kustići	1971.-1981.	-35	-4	-31	E^4
	1981.-1991.	-11	-14	3	I^4
	1981.-1991.*	-12	-14	2	I^4
	1991.-2001.	7	-8	15	I^2
	1991.-2001.*	8	-8	16	I^2
Lun	1971.-1981.	-102	-31	-71	E4
	1981.-1991.	-24	-56	32	I4
	1981.-1991.*	-81	-56	-25	E4
	1991.-2001.	-20	-16	-4	E4
	1991.-2001.*	37	-16	53	I2
Otočna naselja	Međupopisna razdoblja	Popisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca	Tip
Mandre	1971.-1981.	22	0	22	I^1
	1981.-1991.	73	0	73	I^1
	1981.-1991.*	66	0	66	I^1
	1991.-2001.	16	10	106	I^1
	1991.-2001.*	123	10	113	I^1
Metajna	1971.-1981.	-40	-4	-36	E^4
	1981.-1991.	-9	-12	3	I^4
	1981.-1991.*	-23	-12	-11	E^4
	1991.-2001.	-25	-22	-3	E^4
	1991.-2001.*	-11	-22	11	I^4
Miškovići	1971.-1981.	15	0	15	I^1
	1981.-1991.	-24	0	-24	E^4
	1981.-1991.*	-34	0	-34	E^4
	1991.-2001.	8	-4	12	I^2
	1991.-2001.*	18	-4	22	I^2
Novalja	1971.-1981.	-39	-10	-29	E^4
	1981.-1991.	137	-50	187	I^2
	1981.-1991.*	-26	-50	-24	I^4
	1991.-2001.	166	-49	215	I^2
	1991.-2001.*	329	-49	378	I^2
Pag	1971.-1981.	3	-46	49	I^3
	1981.-1991.	220	22	198	I^1
	1981.-1991.*	106	22	84	I^1
	1991.-2001.	280	-25	305	I^2
	1991.-2001.*	394	-25	419	I^2
Potočnica	1971.-1981.	0	0	0	-
	1981.-1991.	2	0	2	I^1
	1981.-1991.*	0	0	0	-
	1991.-2001.	4	0	4	I^1
	1991.-2001.*	6	0	6	I^1
Povljana	1971.-1981.	-38	8	-46	E^3
	1981.-1991.	23	18	5	I^1
	1981.-1991.*	-21	18	-39	E^3
	1991.-2001.	35	-11	46	I^2
	1991.-2001.*	79	-11	90	I^2
Smokvica	1971.-1981.	-7	0	-7	E^4

	1981.-1991.	20	0	20	I^1
	1981.-1991.*	-2	0	-2	E^4
	1991.-2001.	-9	1	-10	E^3
	1991.-2001.*	13	1	12	I^1
Stara Novalja	1971.-1981.	-23	-15	-8	E^4
	1981.-1991.	52	-9	61	I^2
	1981.-1991.*	24	-9	33	I^2
	1991.-2001.	4	-13	17	I^2
	1991.-2001.*	32	-13	45	I^2
Stara Vas	1971.-1981.	-8	0	-8	E^4
	1981.-1991.	-18	0	-18	E^4
	1981.-1991.*	-20	0	-20	E^4
	1991.-2001.	-1	5	-6	E^4
	1991.-2001.*	1	5	-4	E^1
Otočna naselja	Međupopisna razdoblja	Popisna promjena	Prirodna promjena	Migracijska bilanca	Tip
Šimuni	1971.-1981.	7	0	7	I^1
	1981.-1991.	19	0	19	I^1
	1981.-1991.*	19	0	19	I^1
	1991.-2001.	27	4	23	I^1
	1991.-2001.*	27	4	23	I^1
Vidalići	1971.-1981.	5	0	5	I^1
	1981.-1991.	-2	0	-2	E^4
	1981.-1991.*	-2	0	-2	E^4
	1991.-2001.	-1	0	-1	E^4
	1991.-2001.*	-1	0	-1	E^4
Vlašići	1971.-1981.	-45	-13	-32	E^4
	1981.-1991.	41	-6	47	I^2
	1981.-1991.*	-81	-6	-75	E^4
	1991.-2001.	-80	-18	-62	E^4
	1991.-2001.*	42	-18	60	I^2
Vrčići	1971.-1981.	-21	0	-21	E^4
	1981.-1991.	-14	0	-14	E^4
	1981.-1991.*	-15	0	-15	E^4
	1991.-2001.	6	3	3	I^1
	1991.-2001.*	7	3	4	I^1
Zubovići	1971.-1981.	-71	-9	-62	E^4
	1981.-1991.	-50	-25	-25	E^4
	1981.-1991.*	-53	-25	-28	E^4
	1991.-2001.	-33	-38	5	I^4
	1991.-2001.*	-30	-38	8	I^4
Otok Pag	**1971.-1981.**	**-392**	**-126**	**-266**	**E^4**
	1981.-1991.	**465**	**-155**	**620**	**I^2**
	1981.-1991.*	**-205**	**-155**	**50**	**E^4**
	1991.-2001.	**429**	**-244**	**673**	**I^2**
	1991.-2001.*	**1099**	**-244**	**1343**	**I^2**

*stanovništvo u zemlji

Tab. 12. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga po naseljima od 2001.do 2011.

	Broj stanovnika		Ukupna promjena		Prirodna promjena		Migracijski saldo		Tip OKS
	2001	2011	aps.	%	aps.	%	aps.	%	
	P_1	P_2	D	r	P_r	r_p	M_s	m_s	
Bošana	26	41	15	57.7	8	30.8	7	26.9	**I1**
Dinjiška	144	137	-7	-4.9	-8	-5.6	1	0.7	**E4/I4**
Gorica	87	90	3	3.4	3	3.4	0	0.0	**E1/I1**
Kolan	423	379	-44	-10.4	-32	-7.6	-12	-2.8	**E4**
Kolanjski Gajac	16	17	1	6.3	18	112.5	-17	-106.3	**E1**
Košljun	53	47	-6	-11.3	7	13.2	-13	-24.5	**E2**
Mandre	276	395	119	43.1	16	5.8	103	37.3	**I1**
Miškovići	61	59	-2	-3.3	6	9.8	-8	-13.1	**E2**
Pag	2701	2849	148	5.5	-158	-5.8	306	11.3	**I2/I3**
Povljana	713	759	46	6.5	-33	-4.6	79	11.1	**I2/I3**
Smokvica	50	55	5	10.0	-1	-2.0	6	12.0	**I2**
Stara Vas	100	90	-10	-10.0	-4	-4.0	-6	-6.0	**E4**
Šimuni	135	165	30	22.2	-3	-2.2	33	24.4	**I2**
Vlašići	235	272	37	15.7	-24	-10.2	61	26.0	**I2**
Vrčići	43	41	-2	-4.7	-6	-14.0	4	9.3	**I4**
Caska	23	25	2	8.7	1	4.3	1	4.3	**I1**
Gajac	56	84	28	50.0	1	1.8	27	48.2	**I1**
Kustići	130	139	9	6.9	-6	-4.6	15	11.5	**I2**
Lun	337	307	-30	-8.9	-25	-7.4	-5	-1.5	**E4**
Metajna	247	236	-11	-4.5	-21	-8.5	10	4.0	**E4**
Novalja	2078	2358	280	13.5	-13	-0.6	293	14.1	**I2**
Potočnica	6	11	5	83.3	-1	-16.7	6	100.0	**I2**
Stara Novalja	238	286	48	20.2	-26	-10.9	74	31.1	**I2**
Vidalići	2	22	20	1000.0	2	100.0	18	900.0	**I1**
Zubovići	218	195	-23	-10.6	-30	-13.8	7	3.2	**I4**
Otok Pag	8398	9059	661	7.9	-241	-2.9	902	10.7	**I_2**

Izvor: Tablogrami 1964. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb; Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005. (20.12.2017.)

Prilog 1. Popis slika

- Sl. 1. Geografski položaj otoka Paga 6
- Sl. 2. Struktura regionalnih identiteta u administrativnim jedinicama istraživanog prostora 7
- Sl. 3. Hidrogeografska karta otoka Paga – pojave voda: a) lokve, b) zdenci, c) izvori i vrulje, d) potoci, e) jezera 9
- Sl. 4. Bazeni za kristalizaciju morske soli na jugoistočnom dijelu otoka Paga na Zavoreovoj topografskoj karti Dalmacije, 1811. 12
- Sl. 5. Paški most- izgrađen 1968. godine 13
- Sl. 6 Naselja otoka Paga prema broju stanovnika 2011. 17
- Sl. 7. Promjena udjela stanovništva otoka Paga po skupinama naselja prema veličini od 1953. do 2011. godine 18
- Sl. 8. Najveća naselja otoka Paga 1953. godine 19
- Sl. 9. Najveća naselja otoka Paga 2011. godine 20
- Sl. 10. Gustoća naseljenosti po naseljima otoka Paga 2011. godine 22
- Sl. 11. Usporedba kretanja broja stanovnika Paga i Novalje, ostalih naselja i otoka Paga u cjelini od 1953. do 2011. godine 27
- Sl. 12. Indeks ukupne međupopisne promjene broja stanovnika otoka Paga 2001.-2011. (po naseljima) 30
- Sl. 13. Godina demografskog maksimuma po naseljima otoka Paga 32
- Sl. 14. Usporedba kretanja broja stanovnika Paga i Novalje i ostalih naselja od 1857. do 2011. godine 33
- Sl. 15. Sastavnice prirodnog kretanja stanovništva otoka Paga 1964.-2011. 36
- Sl. 16. Usporedba sastavnica prirodnog kretanja grada Paga i grada Novalje 1996.-2016. 37
- Sl. 17. Doseljeni prema području iz kojeg su doselili na otok Pag 2011. godine ... 40
- Sl. 18. Doseljeni prema vremenu kad su doselili na otok Pag 2011. Godine 41
- Sl. 19. Odredište dnevne migracije aktivnih radnika koji obavljaju zanimanje na otoku Pagu 2011. godine 43
- Sl. 20. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima otoka Paga 2001.-2011. godine 46
- Sl. 21. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima otoka Paga 2001. – 2011.47

- Sl. 22. Usporedna dobno-spolna piramida stanovništva otoka Paga 2001. i 2011. godine 51
- Sl. 23. Udio zaposlenih stanovnika otoka Paga prema glavnim sektorima djelatnosti 2011. Godine 54
- Sl. 24. Stanovništvo otoka Paga u dobi 15 i više godine prema postignutom stupnju obrazovanja 2011. godine 56

Prilog 2. Popis tablica

- Tab. 1. Naselja otoka Paga prema broju stanovnika 2011. godine 16
- Tab. 2. Ukupno kretanje broja stanovnika otoka Paga 1953.-2011. godine 24
- Tab. 3. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Paga 1953.-2011. godine 24
- Tab. 4. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Novalje 1953.-2011. godine 25
- Tab. 5. Kretanje broja stanovnika otoka Paga od 1953. do 2001. godine po naseljima 28
- Tab. 6. Migracijski saldo stanovništva otoka Paga 1971.-2011. 39
- Tab. 7. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga, grada Paga i grada Novalje od 2001. do 2011. godine 44
- Tab. 8. Pokazatelji sastava stanovništva otoka Paga prema spolu i dobi 2001. i 2011. g. 49
- Tab. 9. Stanovništvo otoka Paga prema ekonomskoj aktivnosti 2011. godine (u %) 53
- Tab. 10. Zaposleni po općinama i gradovima otoka Paga prema sektorima djelatnosti 2011. g. 54
- Tab. 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga po naseljima od 1971.do 2001. VI
- Tab. 12. Tipovi općeg kretanja stanovništva otoka Paga po naseljima od 2001.do 2011. IX